

**ELŐDEI EMBERSÉGEBŐL –
UTÓDAINK EMBERSÉGÉÉRT**

ELŐDEI EMBERSÉGEBŐL – UTÓDAINK EMBERSÉGÉÉRT

**A százhuszonöt éve született Reményik Sándor
emlékére 2015. május 28-án rendezett
miskolci tudományos konferencia előadásai**

Szerkesztette
**KABÁN ANNAMÁRIA
MÓZES HUBA**

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015

© Kabán Annamária, Mózes Huba, 2015

© Szerzők, 2015

Megjelent a Bíbor Kiadó gondozásában

Felelős kiadó Borkuti Eszter

ISBN 978-615-5536-03-8

Reményik Sándor
1890–1941

Kerégyártó Imola fényképfelvétele Takács Zoltánnak
a Kolozsvári Evangélikus-Lutheránus Egyházközség
tanácstermében őrzött olajfestményéről

Tartalom

MÓZES HUBA	
Egy lángot adok	
<i>Előszó</i>	9
IMRE LÁSZLÓ	
A szerepvers és az irodalmi utalásrendszer funkciója	
Reményik Sándor lírájában	11
KABÁN ANNAMÁRIA	
Önvizsgálat és megújulás	
<i>Reményik Sándor egyik versciklusáról</i>	17
KÁNTOR LAJOS	
Reményik Sándor – 2015, erdélyi olvasat	31
LISZTÓCZKY LÁSZLÓ	
A magyar szó katakombákba visszahúzódó apostolai	
<i>Reményik Sándor-inspirációk Dsida Jenő költészetében</i>	37
MÁRKUS BÉLA	
Kiválasztás, értékelés, ítélet	
<i>Reményik Sándor, a kritikus és a vitapartner</i>	45
MÓZES HUBA	
Aranymetszés, ismétlés és szövegköziség költőtársakat idéző	
Reményik Sándor-versekben	57
POMOGÁTS BÉLA	
Reményik Sándor költői búcsúja	67
Függelék	
A konferenciáról és kiadványáról	73
A Dsida Akadémia és az Észak-magyarországi Irodalmi Kör díszoklevelei (2013–2015)	75

MÓZES HUBA

Egy lángot adok

Előszó

Kolozsváron született, mint Mátyás, aki Bécsbe ment meghalni. És Kolozsváron hunyt el, mint Szenci Molnár Albert, aki a Felvidékről érkezett.

Reményik Sándor felmenői is felvidékiek voltak, onnan költöztek Kolozsvárra. Apai nagyapja vaskereskedő, apja építész, akinek munkáját, a többi közt, az ország második egyetemének és az egyetem európai rangú könyvtárának az épülete dicséri. Ők alapozták meg a család jólétét, s teremtettek anyagi gondoktól mentes alkotási körülményeket a két hatalomváltást súlyos lelki traumák közt megélt lírikusnak.

*Én mindent készen kaptam
Áldott elődi kézből,
Éppen csak a szivárvány
Hiányzott még az égről.
[...]*

*Ó, ritka költő-sors ez!
Látom: köröskörül
Az író-becsületre
Mily sok súly nehezül.
Érdek-csapdák között
Hogy kell haladnia,
Jó, amikor nem kell
Lelkét eladnia
Darab száraz-kenyérért.*

*Ó, ritka költő-sors ez!
Intem is magamat:
Míg van vas-tartalékod:
Becsüld meg sorsodat.
Magam emberségéből
Én senki-semmi lennék,
Vasnak és verejtéknek
Dicséret és dicsőség.
Dicséret és dicsőség –*

írja 1936-ban a pályájára sok viszontagság közt visszatekintő Reményik, akinek egén szivárványok ritkán feszültek. Elődei emberségéből kellett hát erőt merítenie, hogy

korának rettenetével szembenézve emberségét az utódokra is próbálja átörökíteni – például a huszadik évszázad húszas éveinek az elején megfogalmazott, az idő teltével egyre árnyaltabb jelentésű intelmével:

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakombá,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.*

*E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul.
Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
Mintha imádkozna,
Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!*

A házsongárdi Reményik-síremléken Reményik-sor olvasható: „Egy lángot adok, ápold, add tovább”. A 2015. május 28-i emlékkonferenciára Budapestről, Debrecenből, Egerből, Kolozsvárról, Lakitelekről és Nápolyból érkezett előadók a miskolciakkal együtt ezt a lángot igyekeztek ápolni és továbbadni.

A szerepvers és az irodalmi utalásrendszer funkciója Reményik Sándor lírájában

Reményik költészetének egyik szembetűnő jegye a spontán vallomásosságnak és az áttételes, külső tárgyhoz kötődő megszólalásmódnak a kettőssége. Ez már a *Fagyöngyökben*, pályakezdő kötetében érzékelhető. Igaz, a parnasszista ihlet inkább ars poetica-szerű nyilatkozataiban manifesztálódik, bár akadnak történelmi, irodalmi, bibliai témái: *Vajda János szelleméhez*, *A hammelni patkányfogó*, *Pilátus*. Hasonló portré-, illetve szerepvers nagy számban a későbbiekben sem fordulnak elő, bár súlyuk, jelentőségük az átlagot meghaladó. Az indirekt megnyilatkozás gyakoribb formája a tájba, természetbe való átvetítés. „A versekben megszólaló lírai én olyan különféle lírai szerepeket »kénytelen« magáévá tenni, amelyek minden esetben közösségi meghatározottságúak – a személyiség ugyanis a többiektől való különállásának és hozzájuk történő kapcsolódásának kettős viszonyrendszerében tudja önmagát kifejezni, s ezáltal önnön létét értelmezni.”¹

A roppant sérülékeny, széthullással fenyegető személyiség számára nemcsak a Parnasse-nál (és a *Nyugat* első nemzedékénél) meghatározó jelentőségű irodalmi, történelmi téma és utalásrendszer jelent támaszt, de bizonyos intim „üzenetei” is csak így artikulálhatók. A *Csipkerózsza* távol tartaná a királyfit, aki a durva valót hozná a szűzi tisztaság világába. A *Cyklops* a „törpe ész” által legyűrt vak titán „királyi gőg”-jével azonosul. Az 1925-ös *Egy eszme indul* című kötetben egész ciklust szentel (*Nagy férfiak – bús végzetek*) tragikus hőseinek. Tulajdonképpen ezek a költemények is (történelmi, irodalmi „tényszerűségük” dacára) vallomások valamely eszme, politikai gondolat, művészi krédó mellett. A wormszi birodalmi gyűlésen megjelenő Luther bátorságától tanul szilárdságot: „egy világ ellen, egyedül” (*Az óriás*). A költészet elpusztíthatatlanságába vetett reményt a *Petőfi*hez szólaltatja meg:

*Térdig porban és övig hamuban,
Mi mégis a Te nemzedet maradtunk:
Petőfi nemzete!
Mert megmaradtál Te!
És Benned megmaradt az ország,
És megmaradt a hatalom,
S a dicsőség is, a mi dicsőségünk,
Most és mindörökké.*

A Madáchot idéző *Az utolsó mondat problémájában* a folyton elcsüggedő Reményik a küzdés-bízás hite, illetve ennek lehetetlensége mellett és ellen sorakoztat izgatott érveket.

Vannak ilyenmő alkalmi darabjai is. A *Tatrangi Dávid apja* Jókai centenáriumára készült, az *Elégia a humorhoz* a vérségileg rokon, de alkatilag tőle távoli Pákh Albert évfordulójára. Legszebb versei közé tartozik a témát megverselő, idéző és újramondó (nem ebbe a ciklusba sorolt) *Halotti beszéd a hulló leveleknek*, valamint a *Solness* című meditáció. A Károli Gáspárnak szentelt *A fordító* egykor népszerű szavalati darab volt. Nemcsak a bibliafordítónak állít emléket, hanem egyszersmind a Rilket fordító Reményik vallomása:

*Fordítani annyit tesz, mint meghajolni,
Fordítani annyit tesz, mint kötvé lenni,
Valaki mást, nagyobbát átkarolva,
Félig őt vinni, félig vele menni.*

Kiemelést érdemel a Tóth Árpádnak címzett „*Lélektől lélekig*”, a rokon sors direkt vállalása, akárcsak a Juhász Gyulának szóló „*És elvérezni egy fonák ígén...*” (Az Arany Jánosnak szentelt *Zavart hangok az ének mesteréhez* őszinte áhítata kissé iskolás gondolatmenetbe van kényszerítve.)

Van aztán két olyan monológ-vers, a Baranyai Norbert által is kiemelt *Cassandra*, és a *Bánk bán utolsó monológja*, amely egy poétikai és gondolkodásbeli folyamat kezdő- és végpontjaként alkalmas Reményik pályájának jellemzésére. Mind a kettő szerepvers abban a tekintetben, hogy egy közismert történelmi, irodalmi hőst vesz alapul, aki a lírai alanytól különbözik, s ezáltal válik lehetségessé, hogy „bármely nyelvi művelet mögé oda lehessen képzelni annak végrehajtóját”.² Minél inkább Cassandra beszél az 1918 szeptemberében (ekkor válik bizonyossá a költő számára Erdély elcsatolása) született versben, annál kézzelfoghatóbb Reményik kétségbeesése, aki úgy érzi, vészszózatát nem veszik komolyan. A több műből is ismert jelképes alak döbbenetes hitelességgel adja vissza a rémlátó (de igazmondó) Reményik jóslatát:

*Fussatok tőlem,
Rejtőzzetek, Ilion fiai,
Rejtőzzetek, ameddig lehet,
Vagy tépjétek ki,
Tépjétek ki fekete nyelvemet.*

A mitológiai alak és a versbeli szubjektum ugyan allegorikus viszonyban áll, mégis szétválaszthatatlanul eggyé válva:

*Leroskad Ilion. Ha kettévágtok:
Én egyebet akkor sem szólhatok,
Csak a meztelen, véres igazságot.*

Baranyai Norbert arra helyezi a hangsúlyt, hogy „a vers keletkezési körülményeit kontextusnak tekintő olvasat szerint Cassandra szónoki beszéde allegorikusan megfeleltethető a korabeli aktuálpolitika lehetséges alakulására figyelmeztető váteszköltő nemzetéhez intézett intelmének.”³ És valóban vannak ilyen mozzanatai a költeménynek:

*Alszik a sors,
De felriad és az ajkamig ér
S én kisikoltom
Száraz szemmel, fagyos ajakkal Néktek,
Kongó sisakok, csengő aranyvértek.*

Valószínű, hogy itt valóban a veszélyt alábecsülő, a magyar hadi dicsőség kultuszával kérkedő gesztusok hívják ki ellenérzését, a meghatározó azonban annak iszonyú látomása, hogy minden elveszett:

*És nem ígérhetek
A menyasszonynak rózsás gyermeket,
Se büszke megtérést a vőlegénynek,
És nem is lehetek
Forró hiúságtokra legyező,
Se üszkös sebetekre enyhe ír,
Se lágy selyempalástja vágyatoknak.
Az én beszédem kemény, mint a sír.*

Reményik tehát Cassandra látomásával tudja közvetíteni rémlátásait. Pánikállapotának közvetlen megszólaltatása kockára tenné költői érvényességét. (Végvári néven direkt publicisztikus fortissimóval szólal meg hamarosan, s nem a *Cassandra* formai fegyelmével és kiérleltségével. A Végvári-verseknek óriási lesz a közönséghatása, igényes szakmai recepciója annál kevésbé.)

A Reményik-életmű máig nem kellően méltányolt darabja az 1931-es *Bánk bán utolsó monológja*. Szcenikai többletű szerepvers ez, hiszen *Bánk bán*-előadások ihletét is hordozza. A drámához hozzátold egy későbbi időpontra elképzelt monológot. A *Cassandrával* ellentétben itt nincs szó egyértelmű allegorizálásról. A Bánkkal azonosuló lírai alany egyfajta átértékelő, megbocsátó, újrafogalmazó megbékélés pozíciójából szólal meg:

*Melinda, drága szennyfoltos galamb,
Halott szerelmem mért riasztgatod?
És mért futsz Ottó, törpe nyomorék,
Féltésem holt dühét mért retteged?*

A kitalált folytatás meglepő és gazdag jelentésű, nem konkrét politikai eseményekre és alakokra céloz:

*S mért leng felém – ó, nagy ellenfelem –,
Gertrud, királynői ravatalod?
Zavargó, véres árnyak – hagyjatok [...]
Tragédiák, vihar-sorsok felett
Hunyt szemmel egy csillagot keresek.*

A drámából ismert Bánk helyett a vallás és az egyetemes humánus elveihez folyamodó, a sok bűnbe, gyűlöletbe és szenvedésbe belefáradt vezeklő szólal meg itt:

*Nézzétek: Bánk bán zarándok-ruhában,
Mezítlen talpam alatt ég a rög:
A nyugvó nappal messze készülök.*

*Egy kicsi-kis leányka-csillagot
Láttam egyszer sok esztendő előtt,
Pozsony várából napnyugatra ment
A csillag-gyermek, s szent asszonnyá nőtt.*

Az allegorikus jelentés itt áttételesebb: Szent Erzsébet, a legyilkolt Gertrudis leánya az, aki a zarándokútra induló Bánk számára enyhületet hozhat bosszú, felelősségre vonás és önvád helyett :

*Miért mentél el királykisasszonyom?
Szűz lelked egyetlen lehellete
Szétfújta volna a tragédiát, –*

A szörnyűségeken kilátástalan helyzetben (Trianon, repatriálások, elnyomott kisebbségi helyzet, pusztuló magyarság, egyéni szempontból: tönkrement idegrendszer⁴) a béke és a megbocsátás jegyében remél megoldást:

*És viszem ezt a tépett sereget,
A teremtésben mind-mind vesztesek [...]
Tenálad várja Bánkot becsület,
Peturt szabadság, Ottót irgalom [...]
Anyád uralmát régen leszolgáltad,
Nálad lemosva szenny, törülve vér,
Tiborcnak mindennapra jut kenyér.*

A kor nagy kérdései: szociális feszültségek, politikai ellentétek, nemzetirtás, vétkek és szenvedések nyilvánvalóan az elmúlt évtizedből szublimálódtak, többféle olvasási lehetőséget kínálva. A szerepvers tehát a *Cassandrához* képest sajátos, tág perspektívára tesz szert. Gazdagító, sokféle ágazó értelmezési lehetőséget ad Bánk elképzelt átalakulása, üdvözülési reménye.

A szerepvers két változatának szembeállítása tehát egy eszmei-etikai folyamatot tükröz. A *Cassandra* a pusztulás bizonyosságát vizionálta, a *Bánk bán utolsó monológja* a megbékélés reményét hordozza. Észak-Erdély visszacsatolásakor (néhány év múlva) Reményik kétségbeesést kifejező Végvári-korszaka után a tiszta emberség harmóniájában csendesedik el. Legnagyobb, ikonikus nemzeti drámánk közismert történetével, illetve egy hozzá toldott utolsó monológgal egy kikezdhetetlen princípium, Szent Erzsébet, a nemzetek fölött hidat képező keresztény szeretet és szolidaritás értékelődik fel. Fájdalmasan találó (talán nem is átgondoltan és tervezetten), hogy míg *Cassandra* jóslatából szörnyű valóság lett, Bánk utolsó monológja olyan megbékélés és éterien tiszta szándékok jegyében fogalmazódik meg, mellyel Reményik a közeledő fasizmus idején éppúgy egyedül marad, mint *Cassandra* a maga jóslatával. A két szerepvers tehát pontosan adja vissza az erdélyi költő sorsát, már-már követhetetlen erkölcsi erejét komisz, fojtogató helyzetekben.

Jegyzetek

¹Baranyai Norbert, „Én csak széthulló önmagamtól félek”. Személyiség és szerep Reményik Sándor önértelmezésében. In: *„Szirt a habok közt”. Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*. Szerk.: Bényei Péter, Gönczy Mónika, S. Varga Pál. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 462.

²Kulcsár-Szabó Zoltán, A „szerepvers” poétikájáról. In: *Tanulmányok Ady Endréről. (Újraolvasó.)* Szerkesztette: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus Kiadó, 1999. 205.

³Baranyai Norbert, uo. 457.

⁴Marosi Péter írja, hogy a 30-as évek végén találkozott a síró Reményikkal Kolozsváron, „az egykori Deák Ferenc utca sarkán. Olyan iszonya volt, hogy nem mert, nem is tudott nekivágni a Mátyás-szobor előtt forrongó délelőtti térnek, s tehetetlenségében zokogni kezdett a város szívében, ahol születése óta élt”. Marosi Péter, Kasszandra még egy levele. In: *Lehet, mert kell. Reményik Sándor emlékezete*. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Dávid Gyula. Nap Kiadó, 2007. 268.

Önvizsgálat és megújulás

Reményik Sándor egyik versciklusáról

A Trianon utáni években, a megváltozott történelmi körülmények között Reményik Sándor hamar felismerte, hogy költészetét közössége szolgálatába állítva válhat a nemzeti megmaradás szószólójává.¹ Költőtársa, Áprily Lajos írja róla: „Költői öntudatának és alkotó örömeinek legfelemelőbb perceit pedig akkor élte át, amikor az indulás szemérmes érzéseiből kibontakozva erkölcsi eszményét – nemzetszolgálat – és költői hivatását Erdély besötétedett ege alatt egyesíteni tudta”.² Tudjuk, életét állandó szorongások és lelki válságok kísérték, amelyek rányomták bélyegüket alkotásaira.³ Sík Sándor *Romon virág* című kötetének megjelenése alkalmával állapítja meg: „A leguralkodóbb benyomás azonban, amelyet Reményik versei keltenek, a szenvedő, küzdő, az embertragikum mélységeiben gyötrődő, de a mélységből felfelé kiáltó ember. Kétségtelen, hogy Reményik költészetének legbensőbb, legállandóbb élménye ez a belső harc, ez a mindig megújuló, diadalaiban is gyötrelmes, de legsötétebb pillanataiban is a magasba mutató küzdelem”.⁴ Éppen ezért figyelemreméltóak azok a versei, amelyekben – még ha átmenetileg is – sikerült önmagára találnia.

Kelj fel és járj című versciklusa az 1935-ben napvilágot látott *Romon virág* című kötetében⁵ jelent meg. A ciklusba olyan 1933 és 1935 között keletkezett verseit válogatta, amelyek az önvizsgálatról, a megújult élet örömről, a szeretetről és a visszatért munkakedvről vallanak.

A versciklus címe és a ciklus címadó verse Jézus szavait idézi, aki a béna ember bűneit megbocsátva e szavakkal gyógyítja meg őt: „Kelj fel és járj” (Mt 9,5).

A címadó vers 1934 októberében született. Párhuzamra és ellentétre épül. Sorai-
ban a múlt és a jelen, az „akkor” és a „most”, a gyermekkori emlék és a diakonisszák között lábadozó beteg pillanatnyi helyzete villan egybe:

*Akkor Apám állt a hátam megett,
S csalogatott tárt karokkal Anyám:
Hol távolodott, hol közeledett.
[...]
Két „testvér” fogja most a karomat –
És néha elengednek kedvesen:
Lássuk, a lábadozó hogy halad.*

A verset soralapú negatív arany metszés tagolja 12/19 arányban.⁶ A beteg pillanatnyi állapotára és segítőire a metszet körüli sorok irányítják a figyelmet:

Lássuk, a lábadozó hogy halad.

Vigyázva védik lépteimet ők – –

A párhuzamot a lírai én élethelyzetére is pontosan utaló hasonlat erősíti:

*Imbolygok át a kórházi szobán,
Az élet delelőjén messze túl –
Imbolygok, mint az élet hajnalán.*

Az újra járni tanuló beteg egész nemzete szeretetéből és újabb verseket sürgető vá-
rakozásából merít biztatást:

*De érzem, ahol magyar csak lakik,
Figyelik léptem szerető szemek,
S vágyva várnak még tőlem valamit.
A magyar Akarat járni tanít.*

Ez a figyelem a gyermeki nekifeszüléshez hasonló dacos cselekvésvágygal tölti el.
Így próbál új lendületet venni, az élet mélypontjáról a magasba lendülni – önmaga
erejéből. Hogy aztán a záró szakaszban, amely a három- és négysoros szakaszokat kö-
vetően hatsorosra duzzad, a bölcs ember biztos tudatával hirdesse: az isteni kegye-
lem, a megváltó szeretet teszi őt képessé a változásra, hiszen az Úr nemcsak a béná-
hoz, hanem öhozzá is szól:

*Nem, nem egyedül, szíveken is túl
Egy nagy Szív szól: én megmentettelek,
Most többé ne sírj és ne lamentálj,
Vedd bűneid s bánatod nyoszolyáját,
Aztán hajítsd magadtól messzire:
Kelj fel és járj!*

A versciklus első darabja *A vakond napba néz* címmel valamivel később, 1935.
november 10-én, halottak napja körül született. A felszín alatti sötétből a napfény-
re jutott vakond csodájával a lírai én megújult életét példázza. A makrokompozíció
és a mikrokompozíció szintjén is ismétlések és ellentétek sorára épül. Euforikus élet-
öröm és lemondó szomorúság váltogatja benne egymást, hogy aztán egy boldog
életevoóban záruljon. A strófaalapú pozitív aranymetszéssel 7/5 arányban tagolt köl-
temény nagyobbik része másodrendű negatív aranymetszéssel 3/4 arányban tagoló-
dik. Ennek megfelelően a vers első három szakasza egy megszemélyesített kis lény-
re, a földből a napra kibújt vakondra irányítja az olvasó figyelmét. A kezdő sorokból

felfokozott életöröm árad. A középfok jelével ellátott melléknevek érzékeltetik a természetnek a szokásosnál erősebb színeit, miközben a színek között a fájdalom muzsikává szelídül:

*Kékebb az ég és aranyabb a lomb –
A fájdalom se fáj, csak halkán zsong –
A süket földből kibújt egy vakond.*

*Csodálkozott, hogy napba nézhetett –
A napba nézett s beleszeretett –
És szárnya nőtt és fölemelkedett.*

Az euforikus öröm melankolikus, lemondó vallomásba vált át, midőn eltávozott szeretteit idézi, akik már nem lehetnek részesei a törtetésnek:

*De azoknak, kik lent nyugosznak mélyen,
Vagy fent szikráznak, fent a fényes égen:
A csodát, mely a vakonddal esett
Már nem mondhatom meg.*

A következő négy versszak a figyelmet a lírai én megújuló életére irányítja, amelyben a lemondás megnyugtató felismeréssé nemesül, hiszen a feltételes módú igék az eltávozottak együttlétének lehetőségét sejtetik:

*Pedig, ó, hogy örülnének velem!
Mily ölelőn, milyen melegen
Simogatnák megújult életem!*

A *simogatnák* egyszerre vonatkozik a kis vakondra és a vele azonosuló lírai én megújuló életére. A megszemélyesített lény, amelynek a napfény hatására szárnya nő és fölemelkedik, valójában tehát a lírai én szárnyakat kapó életét jeleníti meg.

Ismétlődő mondatszerkezet, anaforaként és epiforaként, vegyes ismétlésként viszsztatérő szavak nyomatékosítják a lírai én bűneinek vallomását, amelyekkel a jelenben bekövetkezett gyógyulás csodáját állítja szembe:

*Gyötörtem bánattal az életük,
Gyötörtem bűnökkel az életük,
S most – gyógyultan – nem lehetek velük!*

Az elsőfokú pozitív arany metszés szintjén, a hetedik versszakban ismét váltás következik. A feltételes módú igék hirtelen kijelentő módúvá alakulnak, jelezve, hogy

az eltávozottaknak az övével együttrezdülő öröme nemcsak lehetőség, hanem immár megnyugtató bizonyosság. És ez a vers nagyobbik részének határán mindenképpen egyfajta lezárásként működik:

*Tudom: örülnek, hogy én örülök,
Hogy nélkülük is, mégis örülök –
Az ő szerelmük tiszta és örök.*

Az aranymetszéssel osztott versegész kisebbik részét alkotó következő öt versszak másodrendű negatív aranymetszéssel 2/3 arányban tagolódik tovább. A nyolcadik versszak, azaz ennek a résznek az első versszaka újból a lírai én megújult életének örömet hirdet, az örömet azonban az eltávozott szerettek emléke teszi visszafogottabbá:

*Mikor ujjonganék
Visszanyert életemért hangosan,
Mikor lángolóbb színe gyúl a szómnak:
Egyszerre csak elszégyellem magam.
Úgy érzem, a halottak hangfogóznak,
Magamba térítnek, belém fogóznak:
Hogy valahogy el ne bízzam magam.*

A következő versszak szinte szó szerint ismétli az előző, nagyobbik rész harmadik versszakát:

*De aztán ismét nyugosznak ők mélyen,
Vagy tündökölnek fent a fényes égen,
S a csodát, mely a vakonddal esett,
Nekik mégsem,
Mégsem mondhattam meg.*

Érdemes a megismételt részben bekövetkező változásokra is figyelni. Az újonnan betoldott és anadiplózisként ismétlődő szó: *nekik mégsem, mégsem*, valamint az ige múlt ideje – *mondhattam meg* – nyomatékosító szerepet tölt be: a lemondás és a beletörődés véglegességét hangsúlyozza. Innen ível aztán a vers a kisebbik rész három szakaszból álló második egységében mind magasabbra. Immár az élők felé fordulva a „nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” gesztusával zengi egyre magabiztosabban a boldog életevoét:

*Annak mondom hát, ki itt maradt még:
Aranyabb a lomb és kékebb az ég –
És ezerjófű a testvériség.*

*És százszor édes érzés: élni, élni,
Szeretni, munkálkodni és remélni:
Vakond-lét helyett sas-életet élni.*

Az euforikus életszemléletet sugárzó versnyitó sor ismétlődik itt fordított szórendben, majd a vers második sorára – *A fájdalom se fáj, csak halkan zsong* – utal vissza a következő megfogalmazás – *És ezerjófű a testvériség* –, amely a bánatban és fájdalomban együttretzdülő közösség gyógyító erejébe vetett hitet sugallja. Főnévi ige-nevek halmozása – *élni, élni, szeretni, munkálkodni, remélni* – érzékelteti a megújult élet valóságát, amely a földalatti lét helyett immár a sas szárnyaló magasságába képes emelkedni.

A verszáró szakaszban a lírai én – anaforikusan ismétlődő mondattal, felszólító módú igék halmozásával nyomatékosítva a megszólítást – élő közösségéhez fordul, együttretzdülésért folyamodik:

*Ki itt van még, ó, örüljön velem,
Ki itt van még, ó, maradjon velem,
Szeresse megújuló életem,
Helyettük is,
Helyettük is –*

A költőnek szüksége van közössége bátorító szeretetére, hogy az eltávozottak emlékét közösségével együtt – új életre kelve – ő maga is híven ápolhassa:

*Mint ahogy én
Élő szíveken át
Most a porladókat is szeretem.*

A *feltámadt Lázár litániáiból* című vers intertextuálisan a jól ismert bibliai történetre utal, amelyben Jézus legnagyobb csodáját teszi, feltámasztja a már négy napja halott Lázárt. A címben szereplő név a Lázárral azonosuló lírai ént jelöli, akit szintén az Úr támasztott fel lelki halálából. A vers 1933 áprilisában született a húsvét hangulatában. Három jól elkülönülő részből áll. Az első 63, a második 18, a harmadik 13 soros. Az első és a harmadik rész szakaszokra oszlik, a második szakozatlan.

Az első rész euforikus vallomás a lelki feltámadás öröméről. Hosszú semmittevés és sok mulasztás után cselekvésláz feszíti a sorokat. Ebből adódik a rövidebb-hosszabb sorok váltakozása, de a szóismétlés, a felszólító igék halmozása, a fokozás, az ellentét retorikai alakzatai is ezt jelzik.

Előbb megszemélyesített könyvek rohamozzák a lírai ént, hogy mindent átfogó, habzsoló olvasásra buzdítsák:

*Könyvek rohannak rám és kiabálnak:
Lapozz, lapozz,
Ezeroldalakat,
Rohanjon szemed, mint a gyorsvonat,
Pótold, pótold
Napok alatt
Az éveket, az évtizedeket,
Az ó s az új világot:
A mulasztottakat!*

A felszólító módú igék egymás utáni ismétlése s önálló sorba tördelése kiemelő szerepet tölt be. Az „ezeroldalakat” az olvasmányok sokaságát, a „napok alatt” a rendelkezésre álló idő rövidségét jelzi. A „napok alatt” pillanatnyi jelene áll szemben az „évek”, „évtizedek” hosszú, múltbeli folyamával. Azaz az évek, évtizedek semmittevését, mulasztásait napok alatt kellene pótolni.

A második szakaszban fokozódik a roham, amit a sorok számának növekedése is jelez. Az életöröm élményei nyugtalanító erővel hatnak:

*Látások jönnek, édesen gyötörnek,
Szünetlen kavarognak,
És könyörögnek,
És parancsolnak:*

A halmozódó igék jelentéstartalma fokozást rejt magában: az élmények előbb még csak „jönnek”, „édesen gyötörnek”, majd „szünetlen kavarognak”, végül „könyörögnek”, sőt „parancsolnak”. Az „és” kötőszó anaforikus ismétlésével külön sorba sorolt igék még inkább magukra vonják a figyelmet.

A felszólítások is halmozódnak:

*Véss a kőbe minket,
Minket, minket,
Hamar, hamar,
Megoldatlanul ne hagyd titkainkat,
Elillanni ne hagyd a ritka kincset.
Mit fogtál eddig? Csak cigányhalat.
Most jönnek a mélytengeri halak,
Aranyhalak.*

A sok élmény alkotó cselekvésre serkenti a lírai ént. Gazdagságuknak már-már elviselhetetlen ostromát a háromszor megismételt „*minket*” érzékelteti. A szó előbb egy mondat szerves részeként szerepel, majd önálló sorban még kétszer ismétlődik. Ezáltal nemcsak az élmények túláradására irányítja a figyelmet, hanem sürgető, alkotásra készítető hatásukat is kiemeli, amit a „*hamar*” önálló sorban történő megkettőzése (geminációja) fokoz. A felszólítások két hosszú sorba rendeződve folytatódnak. A szakaszszáró sorok ismét a múlt és a jelen szembenállását hangsúlyozzák az „*eddig*” és a „*most*” szembeállító időhatározó-szók, illetőleg a „*cigányhalak*” és a „*mélytengeri aranyhalak*” ellentétes jelentésű szavak szimbolikája révén. A múlt élménytelenségével szemben a jelenre a „*ritka kincs*”, az igazi értékes élmények felfedezése a jellemző.

A harmadik versszak duzzad a leghosszabbra. Nem véletlenül, hiszen a legfőbb isteni parancsra rezdülő élőkre irányítja a figyelmet:

*És jönnek élők, jönnek emberek
S szólnak: szeress, szeress,
Hisz nem szerettél eddig sohasem,
Mindent szeress és mindenkit szeress,
Olyan édes az emberszerelem,
A minden-szerelem.*

A „*szeress*” négyszer ismétlődik egyre sürgetőbb jelentéstartalommal. A „*mindent*” és a „*mindenkit*” jelentéstartalmának köszönhetően az euforikus felszólítás még nyomatékosabbá válik. A tagadó formában megismételt „*szeret*” és „*eddig*” szintén a múlt és a jelen, sőt a múlt és a jövő szembenállására figyelmeztet. A múlt, azaz a szeretet nélküli élet áll szemben a minden és a mindenki iránti szeretet örömeivel, amit az „*emberszerelem*” és a „*minden-szerelem*” még inkább kiemel. A fokozás itt ér tetőfokára, és fordul a vers ismét a múlt felé:

*Olyan nyirkos, hűvös a sírverem,
Ott feküdtél te, ki tudja, mióta,
Mit tudsz te róla,
Mit tesz égni, fájni,
Ujjongani,
Örökkévaló társakra találni?
Egy kicsi népről levenni az átkot,
Vagy tartani, feltartani
Erős karral a süllyedő világot?*

Az előző részlet „*olyan édes*” és az itteni „*olyan nyirkos, hűvös*” megfogalmazás szembeállító ellentétet fejez ki a szeretetben megélt élet és a szeretetnélküliség kontrasztját. A bibliai történetre – a címet követően – itt utal először intertextuálisan

a vers szövege, a lírai én pedig az önmegszólítás révén itt azonosul a sírban fekvő bibliai Lázárral. Az intertextuális utalás természetesen a különbséget is kiugratja, ugyanis a lírai én Lázárral ellentétben nem négy napig, hanem jóval hosszabb ideig volt, nem a testi, hanem a lelki halál dermedt állapotában. Majd kérdések sora villantja fel a lelki feltámadás csodájának lehetőségét, és főnévi igenevek halmozása érzékelteti az érzelmek gazdagságának és a társakra találás boldogságának az élményét. Az euforikus vágyálom messianizmusig fokozódik: a lírai én népének segítője, szószólója, az egész emberiség megmentője lehetne.

Anaforikus ismétléssel indul a következő versszak, az előző strófa kezdetére visszautalva. Az élők után a holtak érkeznek:

*És jönnek a halottak,
Az én halottaim.
Mint nyírfa lombja éjjel, úgy susognak:
Eljöttünk a könnyeid megkeresni,
A könnyeiddel tartozol nekünk,
Most, hogy már sírni tudsz.
Holt szempillád alól
Nem bírtak kibuggyanni.
A halott nem tud halottat siratni.*

Az elhunytak természeti üzenetként megszólaló hangja arra ösztönzi a lírai ént, hogy törlessze tartozását, merje megsíratni eltávozott szeretteit. A jelen és a múlt áll szemben itt is egymással. A „most” az életre támadtnak a könnyezni képes jelenére utal, a „holt szempillád alól” pedig az érzelemnyilvánításra képtelen múltat idézi.

A költemény ötödik szakasza a lírai én válaszát fogalmazza meg az előző versszakok ismét előszámlált rohamozóinak:

*Könyvek, látások, lelkek, emberek,
Elevenek, halottak:
Az Istenért, mit tegyek veletek,
Mit tegyek hamarabb,
Hogy álljak ellent,
Vagy hogy engedjek ennek a rohamnak?
Megálljatok,
Ne rohamozzatok,
Olyan gyenge vagyok.*

A kérdő mondatok sorjáztatása, a „mit tegyek” és a „hogyan” kérdő formula megismétlése izgatott lelkiállapotból fakadó tanácsstalanságot érzékeltet. A lírai én végül gyengeségére hivatkozva szólítja megállásra valamennyi rohamozóját.

Az első rész témastrófájának a hatodikat tekinthetjük. Ez a strófa intertextuálisan ismét a bibliai történethez kapcsolódik:

*Ki tudja, meddig fekiüdtem a sírban?
Csak most támadtam fel.
A semmi és az üresség után
Most perzselőn a Minden rám lehel.
Egy percre még megálljatok,
Mert különben az élet küszöbén,
A fényben és örömben
A boldogságtól összeroskadok.
S nem támaszt az Úr másodszor is fel.*

A harmadik versszak „Ott fekiüdtél te, ki tudja, mióta” kijelentése itt egyes szám első személyben megfogalmazott retorikai kérdéssé szelődülve ismétlődik variációsan. A retorikai kérdés, akárcsak a harmadik versszak „ki tudja, mióta” megfogalmazása, az idő kereteinek tágulását érzékelteti. A „ki tudja, meddig” szemben áll a „csak most” jelenével, a múlt hosszú folyamata a jelen pillanatával. Ellentét feszül a „feküdttem” és a „feltámadtam” igék jelentésében is, amit a „semmi” és a „Minden” szembeállító ellentéte tovább erősít. A „semmi” az ürességet, a lélek halálát, a „Minden” a „perzselő” életet jelenti. A nagy változást megelő lírai énnak azonban vissza kell fognia magát, nehogy az öröm, a boldogság ismét porba sújtsa.

Az utolsó sor vall arról a bizonyosságról, hogy a lelki feltámadás csakis az Úr ajándéka lehet.

A vers második része a feltámadt lírai én imája, könyörgése az Úrhoz. Az aposztrofé alakzatával, az Úr megszólításával indul, s a lelki halálból feltámadt teljes bizonyosságával hirdeti az Úrnak köszönhető csodát. Szavaiban még ott kísért a múlt emléke: szóhasználatával ismét Lázár bibliai történetére utalva villantja fel saját egykori gyengeségét.

*Uram, aki feltámasztottál,
Te látod rajtam
A síri gyolcsokat.*

A negyedik sortól könyörgésének szavait a „könyörögve kérlek” kifejezés nyomatékosítja. A világ kísértései, az önhittség, a világ káprázatai ellen kéri az Úr segítségét:

*Ím, könyörögve kérlek,
Ne engedd, hogy elbízam magamat,
S elkápráztasson nagy kertet, az élet.*

Majd a lealacsonyító bűnök beismerése és megvallása, az Istenhez emelkedő lélek hitvallása következik:

*Nagyon mélyről jövök,
Nagyon bűnös vagyok,
Nagyon tied vagyok.
Nagyon-nagyon hatalmadban vagyok.*

A bűnvallomás és a hitvallás kétszeri elmondása nyomatékosító szerepet tölt be. Az anaforák és epiforák, illetve a vegyes ismétlések (szimplokék) litániaszerű halmozásának is hasonló, kiemelő szerep jut. A megismételt sorkezdő „*nagyon*” és sorvégi „*vagyok*” kezdő- és végrímként, sőt önrímként is fokozott zeneiséggel cseng össze. Korántsem véletlenül, hiszen a lélek legmélyebb rezdüléseiről vallanak ezek a sorok. Az adott megfogalmazásban mélység és magasság, a bűn mélysége és a lélek Istenhez emelkedésének magassága áll szemben egymással.

Ellentétek sora („*fényes*” – „*sötét*”, „*porszem*” – „*világ*”, „*kis*” – „*roppant*”) és a „*kis*” anaforikus ismétlése fejezi ki egyrészt a megvilágosodott ember porszem voltát az isteni kegyelemhez mérten, másrészt pedig szembenállását a világ sötétségével:

*Kis fényes porszem a sötét világon.
Kis gyertyaláng roppant karácsonyfádon –
Csak ez vagyok.
Megtapasztaltalak,
Tudom, ha akarod,
A sorssal vagy önnön bűnös kezemmel
Kis lángomat, ahogy meggyújtottad –
Elolthatod.*

A hitvallás egyben tanúságtétel is. A „*megtapasztaltalak*” fejezi ki annak a biztos tudatát, hogy a lélek lángját, amely bármikor ki is lobbanhat, Isten kegyelme gyújtotta meg. A „*Nagyon tied vagyok*” „*Nagyon-nagyon hatalmadban vagyok*” és „*Megtapasztaltalak*” mélyről fakadó meggyőződésében a jánosi evangélium idézett igéi munkálnak.

A vers harmadik része az euforikus cselekvésláz határozott elutasításával indul:

*Nem.
Ez még nem nyugalom.
S nem a Te békességed ez a láz.
Égig repít és sárig lealáz,
De még nem a tied,
Nem a Te erősséged ez a láz.*

A versszak a „nem” tagadószo halmozására épül oly módon, hogy egyfajta szembeállító ellentétet indít el. Egy kivételével valamennyi sorban a tagadószo ismétlődik hangsúlyos helyen. A versszak váza: „Nem”, „Ez még nem”, „S nem”, „De még nem”, „Nem”. Háromszor fordul elő a sorok elején, mintegy anaforikus ismétlésként a „Nem”, kétszer pedig a „még nem”. A tagadószo állandó ismétlése úgy teszi hangsúlyossá a kijelentéseket, hogy közben nemcsak önmaga kap erős hangsúlyt, hanem a mellette álló szavak nyomatékát dallamemelkedő is kíséri. Ez kontrasztív szerepet tölt be. Valamennyi kijelentést a *hanem* kötőszóval folytathatnánk. Az egyetlen olyan sorban pedig, amelyben nincs tagadószo, a fent és a lent ellentéte feszül: „égig” – „sárig”, „repít” – „lealáz”.

Az isteni gondviselésbe vetett feltétlen bizalmat a verszárlat kizáró ellentéttel fogalmazza meg. Ebben az ellentétben az önátadás mellett akár a költői önfeladás is benne rejlik:⁷

*Én nem tudom,
Csak Te tudod a jót.
Az örökkévalót.
Az egyesegyedül nekem-valót.
Pihentess el magadban,
S ha túlhangos vagyok:
Tedd rám a hangfogót.*

A ciklus *Hála* című darabja 1933 márciusában született. Szakozatlan, harminchét soros vers. A lírai én felfokozott életigenlését sugárzó első négy sorának az ismétlődése tagolja két egyenlőtlen részre, a szimmetria helyett inkább az aranymetszés irányába tolva el a verskompozíciót. A soralapú pozitív aranymetszés 23/14 arányban osztaná, az ismétlődő sorok pedig 22/15 arányban tagolják a költeményt.

Íme, az ismétlődő sorok:

*Szívfájdító tavasz.
És olyan jó,
És olyan jó,
És mégis olyan jó.*

Az első huszonkét sor a természet tavaszi ébredésének impresszionista látványát idézi, amelyben színek, hangok elevenednek meg:

*Most alkonyul.
A fák
Finom kis seprő-ágaikkal
Csodás színekbe mártva állanak*

*Nagy mozdulatlanul.
Rügy ring az ágon,
Ütemre ring
Hintáz az ág vele,*

A második rész a lírai én életmegújulásának örömét hirdeti:

*Mert látó lettem újra.
Mert halló lettem újra.
Mert bár halottaimat hantolom:
Húsvét felé megyek.
Húsvét felé megyek.*

A megújult élet örömét a szinte szó szerint ismétlődő sorok nyomatékosítják.

A vers első és második részét a pattanó kis rügy és a hálátelt szív hasonlata fogja egybe, amely szintén szó szerint ismétlődő sorokat tartalmaz. Íme, az első rész hasonlata:

*Mint duzzadt, hálátelt kis szív, olyan.
Ha pattan
Ez az egyetlen kis rügy az ágon:
Talán elárad az egész világon.*

És íme, a verszárlat hasonlata, amely immár fordított rendben utal vissza az elsőre:

*Mint zengő szél az ágon a rügyet:
A hála emeli,
Felemeli duzzadó szívemet.
Ha pattan
Ez az egyetlen kis rügy az ágon:
Talán elárad az egész világon.*

A vers első, nagyobbik részének másodfokú negatív arany metszése 9/14 és a második, a kisebbik rész másodfokú pozitív arany metszése 9/5 arányú tagolással a „Rügy ring az ágon” és a „Mint zengő szél az ágon a rügyet” sort emeli ki. Párhuzamuk érzékelteti, hogy Reményik Sándor műhelyében – amint azt az előző elemzések is tanúsítják – nem a képek, hanem a retorikai alakzatok szövegformáló szerepe az elsődleges, ezzel mintegy megerősítve és tovább árnyalva Sík Sándor észrevételeit: „Reményik lírájának a legjellemzőbb formai tulajdonsága, amely alkotásait minden más lírikusétól megkülönbözteti, két közönségesen egymást kizárni látszó elemnek, a hangulati és gondolati elemnek teljes egysége. Azok közül a költők közül való, kiknek egész

művét a hangulat egysége tölti el”; „nála a hangulatot elsősorban nem zenei, nem is képi elemek közvetítik [...], hanem eszmei-értelmi értékek. A szó hármas művészi értéke közül nála a jelentés uralkodik az ábrázolás és a hangzás felett”⁸

Jegyzetek

¹ Versek egész sorát idézhetném, most csupán néhány verscímet sorolok fel: *Akarom, Hát ök?, Imádság, Írjad, poéta!, Mindennapi kenyér*.

² Áprily Lajos, A megváltó vers. In: Dávid Gyula szerk.: *Lehet, mert kell. Reményik Sándor emlékezete*. Nap Kiadó, Budapest, 2007. 9. De Szentimrei Jenő is hasonlóan vélekedik: „egész jelentőségében csak 1918 után bontakozik ki költő mivolta, amikor úgy érzi, hogy ő az Erdélyben maradt magyarság vizsgálására, megtartására rendelt lelki kenyér”. Szentimrei Jenő, Reményik Sándor. In: Dávid Gyula szerk.: *i. m.* 104.

³ Gondoljunk csak *A haldokló tücsök, Alchimia, Kötelesség, Már nem fáj más, Szordinós dal a mi nagy bánatunkról, Száll alá a poklokra, Vagy-vagy* című költeményeire.

⁴ Sík Sándor, Romon virág. In: Dávid Gyula szerk.: *i. m.* 173.

⁵ A kötet megjelenése alkalmával Csuka Zoltán a Láthatár 1936. évi 1–2. összevont számában írja: „*Romon virág*, ezt a megindítóan fájdalmas és megindítóan bizakodó címet adta kötetének a költő, s ezt a romon nőtt virágot büszke örömmel nyújtja át olvasóinak az Erdélyi Szépmíves Céh mint kiadványsorozatának ünnepi, századik kötetét. És valóban, az erdélyi magyar irodalom nem adhatott volna olvasóinak pompásabb és egyben életesebb ajándékot, mint ezt a violaszín, fájdalommal átitatott virágú költészetet, a Reményik könnyesen bizakodó verseit. Reményik, az erdélyi pásztortűz őrizője a saját szívéből szakította ezt a nemes és férfias ajándékot, amely túl az erdélyi magyar irodalmon, az egyetemes magyar irodalom szépséges és mélyről fakadó hajtása”. Csuka Zoltán, Romon virág. In: Dávid Gyula szerk.: *i. m.* 178–179.

⁶ Az arany metszésről l. Mózes Huba: Arany metszés. In: Szathmári István szerk.: *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, 2008. 126–127.

⁷ A Napkelet 1936. évi júliusi számában Vajthó László a *Romon virág* című kötet ismertetése alkalmával írja: „Evangéliumi ember beszél hozzánk, kenetesség nélkül; szinte azt mondhatnók, az őskeresztények hangján, a szív, az alázat poétája. Rendkívüli, tiszta lény, akinek [...] föltalan mivoltát folyvást ragyogni látjuk, s íme, ez az ember örökké vizsgálja, boncolja, számoltatja magát s gyarlóságát emlegeti. »Keményen nem beszéltem senkivel« – vallja csöndesen; még így is »túl hangosnak« érzi szavát, *hangfogót* kér rá a Mindenhatótól”. Vajthó László, Romon virág. In: Dávid Gyula szerk.: *i. m.* 176.

⁸ Sík Sándor, Romon virág. In: Dávid Gyula szerk.: *i. m.* 174.

Reményik Sándor – 2015, erdélyi olvasat

A magyar irodalom erdélyi ágának alighanem a legtöbbet idézett mondata Tamási Árontól való: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A regénybeli alaphelyzetet nem szokták hozzátenni, az ördögöt „elvetélő”, a fekete templomban megtisztult amerikai négert sem feltétlenül nevezik meg, aki a „mi célra vagyunk a világon?” kérdésre felelt. Az *Ábel Amerikában* utolsó lapjain olvasható szentenciának lírába fogalmazott párját egy évtizeddel korábban Reményik Sándor írta meg, *Halotti beszéd a hulló leveleknek* cím alatt, a kolozsvári Hója-erdőbe, 1923 októberére rögzített élményéből:

*És árvaság csak egy van, feleim:
Az erdőn kívül lenni.
Otthontalannak, hazátlannak lenni.
Nagyvárosok rideg utcakövén
A szélről sepertetni.
Sok más szeméttel összekevertetni.
Árvaság csak ez egy van, feleim.
S amíg itthon vagyunk:
Bizony bíbor és bronz és arany
És örökkévaló szent szépség vagyunk.*

Reményik Sándort a *Nyugatban*, 1940-ben „Az erdélyi költő”-ként méltatta Babits Mihály, és ez a minősítés jószerevével máig érvényes maradt. Persze, háromnegyed évszázad múltán ez (legalábbis részben) másképp értelmezhető, mint volt a második bécsi döntés évében. Reményik erdélyisége 2015-ben nem kevésbé fontos, csakhogy az utókor befogadás mind erdélyi, mind összmagyar viszonylatban, mind társadalomtörténeti, mind irodalomesztétikai szempontból közelítve tárgyunkhoz, szükség-szerűen különbözik – különböznie kellene! – a kortársi helyzettől, akár 1919, akár 1935 (az *Ahogy lehet* születésének ideje), akár 1940 valóságától. Talán nem túlzás a Reményik-olvasatot Petőfi költői utóéletével párhuzamban megközelíteni. A 21. század második évtizedében nem ugyanazt jelenti a *Nemzeti dal*, az *Ausztria* (1848. június) vagy a *Bizony mondom, hogy győz most a magyar...*, mint amikor a nemzet ifjú poétájának a lelkesítés volt természetes életcélja, programja. A *Szeptember végén*, az *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...*, a *Szeretlek, kedvesem!*, de a tájversek is közvetlenebbül szólnak ma hozzánk, mint a történelem és az irodalomtörténet részévé lett Petőfi-költemények.

Reményiket azért is szabad, azért is lehetséges a Petőfi-hagyomány felől olvasni, mert a nagy előd többszörösen, de különbözőképpen hatott a kolozsvári költőre.

Maradjunk csak a választott témánk közelébe mutató *Petrovics íté* című, 1935. áprilisi Reményik-versnél, amely nem csupán időben távoli a Végvári-versektől. Amivel természetesen nem azt akarom sugallni, hogy Reményik Sándor Végvári-korszakának lírai-agitációs termékei nem játszottak fontos, lelkiismeret-ébresztő szerepet a múlt század húszas éveiben, sőt azután is. Egy korszerűtlennek bizonyuló, levített fajelmélet kései képviselői viszont tanulhatnak a Petrovics-Petőfire, legmagyarabbnak tudott klasszikusunkra emlékező, a maga szomorú tapasztalataiból építkező Reményiktől, aki így köti össze a harmincas évek romániai történéseit az irodalomtörténeti valósággal:

*Minket, akiknek minden porcikája
Az ő dalai mámorától reszket –
Minket ma név szerint és vér szerint
És ezerféleképpen elemeznek.
A dédapánknak neve mi is volt?
A dédanyánkba a vér honnan folyt?
Az őseinkben fel hetediziglen
A fajtisztaság mekkora is volt?*

Az utolsó szakasz pedig így zárul:

*Fent, a legfőbb Semmitűszékben
Ül minden földi bíróság fölött
Ama más néven ismert Petrovics.
Mi legfőbb bíránk minden faji perben:
A vér: a semmi. A Lélek: a Minden.*

A hosszú évtizedek során elvonókúrára tartott Reményik-hívő idősebbek, tanárok, ünnepszervezők (akiket nem igazán részesíthettünk az 1983-ban a Kriterion által kiadott, tulajdonképp csodaszámba menő válogatásban, *Az építész fiában* a teljes Reményikben) – egy szóval a magyarság erdélyi-romániai jelenéért és jövőjéért az 1941-ben elhunyt költővel együtt aggódó utódok érthetően nem a *Petrovics íté*-szerű versekre figyeltek, hanem a *Templom és iskolára*, az *Öröktűzre*, az *Ahogy lehetre*. (Azt azért érdemes megjegyezni, hogy a szigorú cenzúra ellenére épp a Petrovics íté bekezdült a 40 ezer példányú, Ceaușescu-korabeli Kriterion-kötetbe.)

A kétezres évek erdélyi és magyarországi városokban szervezett Reményik-vándorlásai adtak egyre inkább lehetőséget arra, hogy egy új, valós, a 21. században is érvényes Reményik-kép kialakításával próbáljunk hatást gyakorolni, amivel viszszahozható a valós irodalmi köztudatba a sokat szenvedett költő. (Nem véletlenül választottam Reményik Sándorról írt tanulmányaim kötetbe gyűjtésekor, 2007-ben ezt a címet: *Reményik Sándor – a mítosz és az erdélyi valóság*.) Természetesen nem

divatos demitizálásról van szó, hanem a teljesség tudatosításáról, és ebbe ugyanúgy beletartoznak a Babits által még nem ismert, különös hangulatú szerelmes versek, köztük az egyetemes magyar líra jelentős értékei közé számító, sajnos kevésbé ismert Ilonka-versek, mindenekelőtt az *Álmodsz-e róla?* remeklése, a kolozsvári evangélikus lelkész-barátnak ajánlott *Ó, váltóőr!*, de ugyanígy a *Nem születtem hódítónak*, 1936-ból vagy *A torz-született*, 1938 októberéből. Így a következő néhány, igazán Reményikre jellemző sor:

*Népek cseréje: ó, szörny-gondolat!
Ezen az áron nem kell a haza.
Nem a haza a legmélyebb gyökér –
Inkább kell az a kicsi föld-darab,
Mely sorsközösség, Ige és Kenyér,
Testvér-közösség, szűkebb haza, s szent –
S akkor is magyar, mikor nem mienk.
Ha ez nincs: a mi életünk hiába,
Hiába álltunk ki a vár fokára.
Mert itt minden a szent gyökérbe szállott
És minden menekült a szent gyökérbe.
Elbújt a haza és elbújt az állam,
Mint vén gyermek a szülőtáj ölébe.
Ezért gáncsolgattuk a távozókat,
Marasztásukra ezért költögettünk
Méznél édesebb szókat
És az epénél keserűbbeket.
Ezért vívtunk Erdélyben egeket,
S Erdély földjébe alá ezért szálltunk,
Egy soha nem-álmodott új világot,
Új magyar lelket mi ezért találtunk.*

A Végvári-verseknek *A torz-született* az igazi lezárója, teljesebben az, mint a „*Miért hallgatott el Végvári?*” Még az első bécsi döntés előtt vagyunk, és értelemszerűen évekkel a második világháború befejezését követő szlovák–magyar lakosságcsere előtt, amely végül mindkét nemzetiséghez tartozó áttelepítettek számára szenvedéssel járt. Reményik Sándor ezt érezte meg – mint ahogy később Szabédi László tiltakozott az ilyen szándékok ellen, ugyancsak Erdélyből.

Reményik pedig már az *Ó, váltóőr!*-ben rákérdezett:

*Te váltóőr! Tudod-e, mit jelent
Ebből a szédületes rohanásból,
Ebből a vak, gyönyörű bizonyosságból*

*Más vágányra zökkenni át?
Átfordítani sok szín-lehetőségbe
Ezt a sokára, végre, végre
Valami felől meggyőződött masinát?*

Önvizsgálatba fordítja a költő a vasúti sínekkel és munkásával indított képsort, és elfogadja a megintést a váltóórától, jó cselekedetnek minősíti azt, mert

*Hogy a Békeesség mennyországa
Nagyobb, mint a szem és a kéz, a látás és tapintás
És nagyobb, mint a forma és az ötlet és a gondolat és a kép,
És nagyobb a féligazságnál és az egész igazságnál is,
Mert maga az Igazság.*

És itt jön a mába mutató költői kérdés:

De vajon így látja ezt a szembejövő vonat vezetője is?

Ez a verssor már 2015-ös erdélyi, romániai magyar problémaként is olvasható. Persze hasonlót mondhatunk Reményik Sándor életpályát, életművet záró vállalkozásáról, az 1941 májusában érhetően „Korszerűtlen versek”-nek nevezett ciklusáról. Korszerűtlennek mondhatta a költő, a második bécsi döntés után nem egészen egy évvel még tartó eufóriában, az ilyen sorokat:

*Ma nem tudok a tömegekkel menni.
Törten nézem lengő zászlóikat –
Hiába mieink.
Elvesztettem valahogy magamat,
Valaki fiókjában ottmaradtam:
Tépett, titkolt,
Lobogni nem tudó
Magyar zászlódarab.
A halk magyarság maradt az enyém.*

„Korszerűtlen s ma rossz magyar vagyok” – írja Reményik (az egykori Végvári), hiszen számára, nem utolsósorban a Dél-Erdélyben maradt magyarság hiányában, az „éljen”-ek különösek, idegenek; mintha a közeli történelmi fenyegetettség is ott rejlene a sorokban, nem csupán a saját közeli halálának érzete.

A *Korszerűtlen versekről* bizonyára érdemes volna történelmi-pszichológiai tanulmányt írni. Már csak azért is, mert a „...mi lesz velem?” kérdését olyanokkal kapcsolja össze, mint a *Ki kezdte?* világtávlatot nyitó, a Kárpát-medencében, Kelet-

Közép-Európában különösen időszerű felvetése („Megtorlás megtorlást követ”); a politikum itt a hittel összekapcsolva jelentkezik:

*Ki kezdte hát? A végzet kezdte –
A legfelsőbb Hadúr talán,
Mert Istent is hadúrrá tette
az őriült ember-képzelet.*

És erre következett, alig két nappal később, 1941. május 15-én (74 évvel ezelőtt!), az újabb, még maibb és még kínzóbb kérdés: *Egymás mellett soha?* A harmadik verssortól a tizedikig idézem:

*Hatalmi kérdés emberek között,
S a hatalomban egyik elvadul?
Mindig csak elnyomott és elnyomó,
Kis különbség a módszerek között
És árnyalatok kockaforduláskor,
S meztelen önzés mindenek mögött?
Egyéni önzés és családi önzés,
És ezerféle színű nemzeti –
Hát nem lehet e korhadó világot
Testvér-színekkel ékesíteni?*

Mikor is született ez a Reményik-vers? – kérdezhetjük magunktól. Az erdélyi költő, a nemzetét, az embertársait féltő humanista háromnegyed évszázad múltán aligha kaphatja válaszként ezt: Lehet...

A magyar szó katakombákba visszahúzódó apostolai

Reményik Sándor-inspirációk Dsida Jenő költészetében

Dsida Jenő egy vesztes világháború és egy új Mohács romjain kezdte költői pályáját. Első versét tizenhat éves korában, 1923. augusztus 19-én Benedek Elek közölte a *Cimborában*. Korai lírájára – saját vallomása szerint – elsősorban Petőfi és Reviczky hatott. Láng Gusztáv mutatott rá, hogy 1925 táján ért el hozzá – mindenekelőtt Reményik Sándor közvetítésével – a transzszilvanizmus jegyében újjászülető romániai magyar irodalom első nagy hullámverése. Bizonyosságául többek között három *Erdély* című, 1925-ben keletkezett versére hivatkozott. Mindháromban megtalálhatjuk a transzszilván líra egyik jellegadó tematikus elemét, a szülőföldhűséget. Az első, melyet április 29-én írt, a „régí mondák”, a „hun mesék” földjeként említi Erdélyt, fölötte „csillagcsodáktól terhes ég”, Csaba királyfi emléke ragyog. „Kemény föld, de szeretem mégis, / mert csodaszép, mert meseszép” – fogalmazza meg a transzszilván költészetre oly jellemző paradoxont. A szeptemberi keltezésű második *Erdély*-vers egyik részlete, az „itt maradsz, itt élsz mindörökké, / itt porladsz néma, szürke röggé, / ha rád borul a ködös ősz”, a *Szózat* reminiscenciájaként is értelmezhető, a bölcső és a sír toposzát involválja. Befejező strófája a Reményik költészetében gyakran fölbukkanó szülőföld-szimbólumot, az erdélyi havasok világát idézi:

*Csókoló szemmel nézek végig
a messzi havas hegyeken:
dalolok róluk halkán, lágyan
és simogató, örök vágyban
a köveket is szeretem.*

A vers záró vallomását ismétli meg és fokozza a szintén 1925 szeptemberében született harmadik *Erdély*-vers egyik részlete: „Letérdeltem az út szennyes sarában: / úgy csókoltam a kerékverdeső / otromba, sáros, kemény köveket”, miközben „Fekete varjak kavarogtak / fejem felett...” Ez a vészjósló madár Reményik-Végvári *Eredj, ha tudsz!* című versében is fölbukkan.

Az 1925. május 13-án született *Régi könyv* azon gyötrődik, hogy Isten húzza-e meg a „honhatárokat”. A június 7-én kelt *Kálvária* a magyar sorsot Krisztus goltetjárásával állítja párhuzamba. A július 17-én datált *Néptemetés* a nemzethalál régi keletű vízióját villantja föl. Az augusztusban keletkezett *Magyar lányok* az otthon maradás ethoszát sugallja. Hűségfogadalmát erősíti meg augusztus 20-án *Erdélyi bércek* című költeményében, mely a transzszilván irodalomban igen kedvelt – az *Erdély*-versekben is föl-föltűnő – hegyszimbólumra épül. Az erdélyi lírában a húszas évektől –

állapítja meg Láng Gusztáv – „a tájszimbolika válik a szülőföldkultusz legfontosabb hordozójává”.

1925. szeptember 5-én írta és Reményik folyóiratában, a *Pásztortűz* 1925. október 18-i számában tette közzé *Napkelet felé...* című versét, mely a *Psalmus Hungaricus* előzményének tekinthető. A mű – és különösen az intonáció – Trianon miatt érzett fájdalmát és csalódottságát fejezi ki. Számunkra immár Párizs sem csupán a modern líra központja, fővárosa, „új idők új dalai”-t éneklő költőink zarándokhelye:

*Halott meséink fekete kriptáján
befedett arccal, némán zokogunk:
megölte őket anyagelvűség,
hideg nagy ősz és sötét háború,
s most elhagyottan vacog a fogunk.*

*Szegény magyarnak különös a sorsa:
körülölelték Párizs árnjai,
kecsegették dicső, örökös dallal,
és orvul mégis mit akartak ők? –
Álmok szívébe pengét mártani.*

*Megölték minden szép keleti vágyunk,
szív helyett adtak berregő motort,
mesék helyett Anatole France-regények
kijózanító, gúnyoros szelét,
mely csaknem, hogy a halálba sodort.*

A versben – Dsida életművében egyedülálló módon – a Nyugat-Európából való kiábrándulás gondolata, a Kelet utáni nosztalgia szólal meg. Indulatait alig leplezetten a trianoni békediktátum motiválja. Soraiból morális jelmezbe rejtetten a nyugati civilizáció kritikája, a modern krizeológia érvelése, „spengleri” válsághangulat csendül ki. Anatole France racionalizmusával és cinizmusával Rabindranath Tagore érzelmgazdagságát, erkölcsi komolyságát állítja ellentétbe.

1926-ban írt *Fiúk, ha hallanátok!* című versében a „szülőföldet-e vagy a hazát” szívbe markoló dilemmájára a valaha Tündérmertnek becézett országrész iránti hűség szavával felel.

Idézett alkotásaiban – mesterénél szelídebb, elégikusabb hangon – mindennek előtt a Végvári-versek téma- és motívumvilága idéződik, az *Eredj, ha tudsz!* költőjének dacos, szenvedélyes szülőföldszeretete ölt formát. Sokatmondóan tanúskodnak arról, hogy az előtte járt erdélyi költőnemzedékből Reményik gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Ösztönző példát és mércét jelentett számára az idősebb pályatárs erkölcsi bátorsága, szűkebb és tágabb hazájához való rendületlen hűsége, a trianoni

ítélettel szembeszegülő, nemzetféltő aggodalma. Különösen az erdélyi haza emble-máját jelentő hegyszimbólum sűrű előfordulása emlékeztet Reményikre. Ez a jelkép, az erdélyi hegyek, erdők, havasok szeretete egész pályáján végigkísérte.

Láng Gusztáv szerint a nyilvánvaló tematikai egyezéseken túl poétikai megoldáso-kat is tanult Reményiktől, tőle vette át „mindenekelőtt a strófatagolás nélküli szabadso-rú jambusverset, sok apró lazasággal, tetszőleges rímeléssel”. Hatása érződik költemé-nyei hangnemén is, elsősorban „az enyhén didaktikus elmélkedő részek eluralkodásán, a képekhez, jelképekhez fűzött – gyakran túlbeszél – önkomentárokon”.

Reményik iránti nagyrabecsülését és szeretetét nemcsak a versek szemléltetik. 1924. augusztus 11-én, a szatmárnémeti gimnázium nyolcadik osztályos diákjaként levélben is fölkereste őt. „Régóta határoztam el magamat erre a lépésre – kezdi sora-it –, hogy a költészet felé hajtó vágyaim megnyilatkozására nézve Öntől kérjek taná-csokat, mint legilletékesebbtől...” Beavattja őt útkeresésébe, elmondja, hogy először Petőfi és Reviczky költészete ragadta meg, mintegy másfél esztendőn át az ő nyo-mukban járt. „Az Ön munkái szélesítették ki látókörömet, és vezettek be a modern lírába...” – folytatja vallomását. Szeretne kiszabadulni az őt ért hatások, reminiscen-ciák és konvenciók hálójából. Az irányváltáshoz, egyéni hangjának megtalálásához segítségét, tanácsait kéri.

Reményiket nem érte váratlanul Dsida jelentkezése, Áprily Lajos már föl hívta rá a figyelmét. Dsida 1924. szeptember 25-én hozzá intézett leveléből az is kiderül, hogy a címzett válaszolt soraira, s többek között az Ady-utánérezésektől, groteszk képek és banalitások használatától óvta. Újból arra kéri mesterét, hogy tanácsa-lanságait, kétségeit ezután is megoszthassa vele, hiszen hozzá tud közeledni „a leg-több bizalommal”.

A felsorolt Dsida-versek voltaképpen a Reményik nevével összefonódó – min-denekelőtt a Végvári-versek témakörét és hangulatát idéző – költői program végre-hajtását szemléltetik. Ebben a periódusban ismerkedett meg az anyaországi Nyugat-mozgalom lírájával, az esztétizáló modernséggel. Ennek az irányzatnak – minde-nekelőtt az impresszionizmusnak – a stílustörekvéseit fedezhetjük föl Reményik és Áprily lírájában is.

Külön figyelmet érdemel Reményiknek az az intelme, mely az Ady-utánzástól óvja ifjú pártfogoltját. A Dsida-versek könnyed játékossága, az élet apró örömeire, szépsé-geire is rendkívül fogékony attitűdje eleve pörölt az Ady-életmű „tusázó, véres szel-lemé”-vel, komor, tragikus pátoszával. Közelebb állt hozzá Reményik egyszerűbb, természetesebb, bensőségesebb hangvétele, mely a természet, a hétköznapi „csen-des csodái” iránt is kivételes fogékonytságot mutatott. Reményik is hozzájárult tehát annak az ars poeticának a megszületéséhez, amelyet önéletrajzi ciklusa *Tarka-bar-ka strófák* című versében fejezett ki a legrelevánsabban. A „farsangi rigmusok”-kal, „mókás felköszöntők”-kel, „Szilveszterre tákolt színpadi bohóságok”-kal bíbelődő költő fölajdul, amikor Adyra gondol:

*Az ő tusázó, véres szellemének
hatása, hogy a játszi hangulat
megvetve bujdosik a magyar ének
berkeiben és többé nem mulat.
Kik vígat írtak, szemlesütve félnek,
mint csempészek, ha zubbonyuk alatt
tilos bankókat rejtenek a ráncok
s matatják őket vizslató fináncok.*

*Kicsit nagyképűek vagyunk s olyan
jelmondatunk is: „Századokra termelj
s tekintsd magad halálos komolyan!”
Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely
úgy zeng, mint jégzajláskor a folyam
s nem pengi ki a habzó, fürge csermely
ezüstkövek közt zirrenő neszt.
Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!*

Ebből az ars poeticából származtak Dsida lírájának legeredetibb, legmaradandóbb értékei.

Az 1925–26-ban írt versek melankóliája és nosztalgiája továbbtűnő hangulat volt Dsida pályáján. Kelet tájaira sem tért vissza soha többé, „napnyugati őrjárat”-ra indult, s tette ezt növekvő tudatossággal és otthoniassággal.

Fájdalmait és csalódásait „teremtő tettekre” váltotta: szívvel-lélekkel a Trianon után új öntudatra ébredő és vele együtt nagykorúvá váló erdélyi magyar irodalom, a romokon fölépülő új intézményrendszer szolgálatába szegődött. Elsősorban a transzszilvanizmus szellemében szárnyat bontó, az autonóm erdélyi hagyományok megőrzését és gyarapítását hivatásának tekintő Helikon-mozgalomhoz fűzték erős szálak. 1927 decemberétől 1935 decemberéig a Reményik alapította konzervatív *Pásztortűz* irányításában is fontos szerepet játszott: 1930 júniusáig a technikai, majd a felelős szerkesztő feladatkörét töltötte be. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom vezető irányzatai közül egyedül a baloldali *Korunkkal* való együttműködéstől zárkozott el.

1928 elején jelent meg első kötete, a *Leselkedő magány*. Ez a versgyűjtemény pályája újabb szakaszába vezet. A Petőfi- és Reviczky-korszak, továbbá a Nyugat-mozgalom költői eredményeinek elsajátítása után az avantgárd modernség is alakítja költői világképét és formakincsét. Átmenetileg szakít a kisebbségi sorsvállalás témakörével, s az általános emberlét eredendő titkait kutatja. Expresszionista szabad versekben, szorongó nyugtalansággal vagy szelíd melankóliával kiáltja világgá magányát és kiszolgáltatottságát, végességének és mulandóságának fájdalmát, a valóság lényeg szerinti megismerésének és megmagyarázhatóságának lehetetlenségét.

A kötetről Reményik Sándor recenziót tett közzé a *Pásztortűz* hasábjain. Dicséri Dsida nyelv- és formaérzékét, de a sorok közé rejti hiányérzetét „céltalan szomorúsága”, „eltűnő vonalai”, a konkrétumoktól való elfordulása miatt. Ezt a magatartást ki-mondatlanul is összeegyeztethetetlennek tartotta a transzszilván eszmeiséggel, az „itt és most” etikai parancsával.

Reményik is szerepet játszott tehát abban, hogy Dsida a *Leselkedő magány* megjelenése után ismét visszatért a klasszikus formákhoz, az erdélyi kisebbségi sors tárgyköre is visszanyerte a régi rangját. Az évtized fordulójától a saját költői eredményeinek a szintézisbe foglalására és klasszicizálására törekedett. Lényegében ugyanazt az utat járta végig, mint az anyaországban Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila vagy Radnóti Miklós.

Ebben a korszakban hasonló fordulat következett be az ő pályáján is, mint Reményikében, aki az irányváltás indítékait releváns módon fejezte ki *Miért hallgatott el Végvári?* című versében. A kisebbségi sorsot immár nem állította szembe, hanem harmóniába olvasztotta az egyetemes emberlét etikai követelményeivel.

A síríg hű maradt szülőföldjéhez, elhatárolva magát a magyarkodás hamis szólamaitól és hivalkodó külsőségeitől. Erdély nem stigma és jelszó, hanem az „itt állok, másként nem tehetek” sorstudatát sugalló, éltető, szavainak súlyt, tetteinek értelmet adó közeg volt számára. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy épp a *Pásztortűz* 1929-es évfolyamában tette közzé *Kerülöm a nevedet* című versét, mely 1930 decemberében az *Ellenzék* hasábjain *Erdély* címváltozattal látott napvilágot. Azokhoz intézte, akik az erdélyiség közhelyeit, konvencióit kérték számon tőle, szembeszegezve a vádakkal a szíve legmélyéből fakadó egyszerű, tiszta érzéseket.

Erdély iránti hűségéről vall második kötete, az 1933-ban megjelent *Nagycsütörtök* címadó versében is.

Reményik erről a versgyűjteményéről is recenziót írt, melyet szintén a *Pásztortűz*-ben tett közzé. Ismertetését ezekkel a mondatokkal kezdte: „Dsida Jenő verseire engem először Áprily Lajos figyelmeztetett, jó néhány esztendővel ezelőtt. A maga komoly, tartózkodó modorában, mérsékelt és mégis határozott véleményével, őszintén bizakodva figyelmeztetett engem arra, hogy ezt a fiatalembert érdemes lesz gonddal kísérni további útján, mert lehet, hogy benne rejlik az erdélyi líra utánpótlása, a folyton várt tartalék, az új vetés új aratásra. Áprily nem tévedett. Aki gonddal és szeretettel kísérte Dsida eddigi útját, immár tisztán láthatja, hogy az erdélyi líra második nemzedékében szinte versenytárs nélkül, fejjel kimagasodva társai közül, magányosan áll.” Az új kötetet összehasonlítja az előzővel, konstatálja világképének letisztulását, formai gazdagodását és tökéletesedését. „Nincs más erdélyi költő – állapítja meg –, aki annyi s oly változatos formákba tudná önteni mondanivalóját, mint Dsida. Első kötetén is megéreztem már ez a tudás. Ma szuverén ura minden versformának. Sok tanulmányon, klasszikus és modern versfordításokon edződött tehetsége idáig. Egyhúrrú poétáink között ő a versformák leleményes változtatója. Bravúros versfeladatok elé állítja önmagát, és állja a próbát.”

Külön is méltatja a címadó verset. Közkeletű az az interpretáció, hogy a *Nagycsütörtök* az erdélyi magyarság számkivetettségét, magárahagyatottságát, üldözöttségét is dokumentálja. „Ahogy a komor erdélyi árvaságból és emberi elhagyatottságból ki-nyújtja karját, hogy belekapaszkodjék a Krisztus szenvedésébe: az már csillagig érő gesztus, amit nem lehet elfelejtetni” – fogalmazott a recenzió írója.

Reményik – mindenekelőtt az *Ahogy lehet* című vers – közvetlen hatása is tet-ten érhető Dsida 1936 májusában keletkezett alkotásában, a *Psalmus Hungaricus*-ban, mely a legleplezetlenebbül, a legszenvedélyesebben fejezi ki a hazája és szülőföldje iránt érzett szeretetét és hűségét. Szemlélteti ezt Dsida Jenő 1936 májusában meny-asszonyához, Imbery Melindához írt levele. Egyik részlete így panaszodik: „tegnap betiltották, hogy azt írjuk, »Erdély, erdélyi, Bánság, Székelyföld stb.« Azt kell írni, hogy *Ardeal* stb. Most azon mesterkedünk, hogyan kerüljük ki. Azt írjuk: Transsylvania, országrészünk, az ország magyarul megyéiben, nálunk, a székelyek között, a romániai magyarság és így tovább. Hát ehhez mit szólsz? Már azt sem írhatom, hogy erdélyi vagyok, mert bizony *ardealiak* lettünk.” Egy másik szemelvényéből ugyanaz a kétségbeesés árad, mint a *Psalmus Hungaricus* soraiból, és hasonló elszántság, mint Reményik Sándor *Ahogy lehet* című, egy évvel korábban keletkezett költeményéből. A vers címe szó szerint is fölbukkan a levélrészletben: „egy sorsüldözött, mindenből kifosztott, árva nép gyermekei vagyunk. Szegény nép a miénk, anyátlan-apátlan. És nekünk minden sokkal nehezebb. Szegény magyar fiúk, szegény magyar lányok sor-sát osztjuk meg, amikor kínlódnak, és Istenbe, saját erőnkbe, lelki szilárdságunkba vetett hittel várjuk a jobb jövőt, a boldogságot. És nemcsak várjuk, hanem harcolunk is érte, foggal, tíz körömmel, *ahogy lehet*.”

Az *Ahogy lehet* és a *Psalmus Hungaricus* tárgya és hangvétele között nyilvánvaló hasonlóságokat fedezhetünk föl. Ez a két legszenvedélyesebb, verskompozícióként is a legösszetettebb és legbravúrosabb magyar vers a két világháború közötti időszak-ban, mely az erdélyi magyarság számkivetettsége, jogfosztottsága ellen lázad. A gon-dolatpárhuzamokkal, halmozásokkal, szó- és mondatismétlésekkel is nyomatékosít-tott fokozás ingáját mindkét mű a végső amplitúdóig hajtja. A *Psalmus Hungaricus*-ról is elmondhatjuk, amit Lám Béla vetett papírra, amikor 1935. április 11-én meghall-gatta az *Ahogy lehet* című költeményt a szerző tolmácsolásában: „Lassan dübörögve nőtt, bomlott, gomolyodott e hatalmas költemény, hárommillió beszélni vágyó és be-szélni nem tudó ember melléből szakadt fel a kiáltás”.

Korántsem véletlen tehát, hogy Reményik volt az első, akinek Dsida a magyar zsoldár még nem is teljesen kész változatát 1936 májusának a vége felé megmutat-ta. Nemsokára pedig a befejezett, legépelt példányt adta át neki ezzel az ajánlással: „*Reményik Sándornak, hittel és barátsággal: 1936. június 3-án Dsida Jenő*”.

A költő az 1936. július 2. és 4. között lezajlott marosvécsi írótalálkozón fölolvasta művét az egybegyűlteknél. Reményik Áprily Lajosnak címzett levelében beszámolt fogadtatásáról és rá gyakorolt hatásáról. A versben a saját hangját, a költőben pedig az utódját ismerte föl: „Rám első pillanattól kezdve megdöbbentő erő benyomását

tette, minden strófa fokozódóan többet mondott nekem művészi szempontból is, és a konklúziót: »Nincs más testvérem, csak magyar« – ma teljesen indokoltnak érzem. [...] Még külön öröm volt számomra, hogy a hangot, az én hangomat: van, aki továbbzengeti, kiszélesíti s a mához mindinkább alkalmazza. Tehát bizonyos tekintetben az »utánpótlás« kérdésének ilyen eldőlése is megnyugtatót...”

Hűségvallomását ismétli meg *Csokonai sírjánál* című, 1937 augusztusában írt versében is, a transzszilvanizmus egyik legszebb és legtisztább költői megnyilatkozásában. Soraiban „A Reményhez című Csokonai-vers dallamára... másfélmillió zarándok” – valamennyi erdélyi magyar – nevében annak a költőelődnek a példáját idézi, akit szülővárosa száműzött, hosszú bujdosásra kényszerített, s aki mégis a hűség parancsának engedelmeskedett, „mikor már sípolt a melle”: halálos betegen visszatért Debrecenbe.

Róla írt cikkei tanúsítják, hogy mindvégig hű maradt egyik legfőbb mesteréhez és példaképéhez, Reményik Sándorhoz is. 1933-ban védelmére kelt azokkal az „igaztalan, durva és hálátlan” támadásokkal szemben, amelyekben a fiatal írógeneráció egyes tagjai részesítették. *Reményik Sándor és a Baumgarten-díj* című, 1937-ben megjelent méltatását így kezdte: „Reményik Sándor – fogalom ez a név az egyetemes magyar nyelvterületen, a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása. [...] A magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztényi értelemben vett apostola ő”, akinek a „hangja néha túlzengi föld alatti életünk mécs világította sikátorait, és tömegeket ráz meg a lélek legmélyéig.”

Amikor már a halál partszegélyein járt, *Tükör előtt* címen önéletrajzi versciklust írt. *Tarka-barka strófák* című darabjában – melynek Adyval kapcsolatos passzusát már idéztük – a számvetés és búcsú igényével a „honfoglaló, nagy írónemzedék” tagjai előtt hajtott fejet, akik „első farmerekként” „bozótok, sziklák közt merészen” ösvényt törtek és tanyát ütöttek az „erdőntúli részen”: a velük való „baráti lét avatta széppé” élete felét. Beszédes – és aligha pusztán véletlen – a költők sorrendje is:

*Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindig zsémbes, mindig harapós,
mindig teremtményekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós
és Kuncz, akit korán elvitt a gyászoló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyíró, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán...*

Alkotói pályája legszebb emlékeit az önéletrajzi ciklus címadó versében összegzi. Befejezésében patetikus hangon mond hálát sorsáért, mely nemcsak iszonyú szen-

vedésekkel sújtotta, hanem a Krisztus tanításaihoz igazodó, „arányos, szépen fejlett, másokat melegítő élet” lehetőségét, a hősiek helytállás méltóságát is megadta számára. A megpróbáltatások „kemény acéllá, tűzben izzított pengévé” edzették, költészetében a fájdalom szépséggé és emberséggé finomult. Motívumai a kagyló testében szenvedések árán megszülető gyöngy szimbólumát, a Helikon-mozgalom – Reményik által is hirdetett – irodalmi kánonját és az azzal való azonosulás gondolatát is magukban rejtik. Ezt az ars poeticát a történelem, a kisebbségi lét kihívásai határozták meg és szentesítették. A romon nőtt csipkebokor metaforája az ószövetségi Mózes alakját, továbbá Kosztolányi Dezső *A magyar romokon* című versét és Reményik Sándor *Romon virág* című kötetét idézi:

*Akárki adta, én a sós torok
vad szomjával köszönöm ezt a sorsot,
a csattogó, kegyetlen ostorok
kínját, a bort ígérő csorba korsót,
melyből epét és ürmöt kóstolok,
a nagy intést, a félig kész koporsót,
a csipkebokrot, mely a közönyön
s romon virágzott. Százszor köszönöm.*

Dsida Jenő korai haláláról Reményik Sándor – aki akkor maga is betegen fekvő – így emlékezett meg Lám Bélához 1938. június 10-én írt levelében: „Szegény Dsida Jenő halálhírére tegnap olvastam a lapokból, nagyon lesújtott. Elég sok közöm volt hozzá az életben irodalmilag s emberileg is. Ő nagyon sokszor, sok jelét adta annak, hogy őszintén és melegen ragaszkodik hozzám. [...] És 31 éves volt! Micsoda lehetőségek szunnyadtak benne! Nagyon-nagyon fáj erre gondolni, s még inkább arra, hogy ez a mi kicsi magyar és azon belül baráti közösségünk is hogy fogy, pusztul.”

Kiválasztás, értékelés, ítélet

Reményik Sándor, a kritikus és a vitapartner

Hogy annyi igyekezet, filológiai és poétikai méltó munka után vagy ellenére is ott tart Reményik Sándor életművének befogadása, ahol tart, erre hirtelen nem tudnék szemléltetőbb példát felhozni a *Kézzszorítás*nál, annál a kolozsvári Polis és budapesti Luther Kiadó gondozta kötetnél, amelyik a szerző kritikáit, vitairatait, tanulmányait, esszéit tartalmazza, s amelyik nyolc éve, 2007-ben látott napvilágot, a megérdemelt-nél és a várhatónál lényegesen kisebb, halkabb visszhang nélkül. Dávid Gyula pedig, aki a Magyarországon még mindig mindenekelőtt a Végvári-versek szerzőjeként számon tartott költő teljes munkásságának rehabilitációjáért és népszerűsítéséért Romániában Kántor Lajos mellett bizonyosan a legtöbbet tette, úgy, hogy az itthoniak közül talán csak Pomogáts Béla s Imre László dolgai mérhetők hozzá, Dávid Gyula már a bevezető tanulmányban emlékeztet rá: a hagyaték e jelentős, az értekező próza műfajához sorolható írásainak a módszeres felkutatására és számbavételére mindeddig nem került sor. Azaz az általa gondosan összegyűjtött s ugyanilyen gondossággal saját alá rendezett újságcikkek, folyóiratbeli közlések lényegében ismeretlenek voltak s maradtak mind az olvasó, mind a szakmai közönség előtt, e tekintetben tehát akár újaknak is tarthatóak.

A *Kézzszorítás*, természetesen, terjedelmi lehetőségei miatt sem nyújthatja hiánytalanul az életmű eme metszetét – ehhez kritikai kiadásra lenne szükség, vagy legalább olyan sorozatra, mint amilyen most az ezredfordulón Molter Károlyé volt, az *Erdélyi argonauták*, az *Erdélyi rozsda* és *A keleti állomáson* három kötetével. Hiszen a bevezetőből tudható, hogy több százra tehető a kritikák száma, s ezekből ad válogatást, ízelítőt a gyűjtemény, két nagy ciklusra bontva. Az elsőben, *Kézzszorítás* címmel egy-egy szerző neve alatt, Ady Endrétől Walter Gyuláig valójában nem portrék, hanem kritikák, méltatások vannak, ritka kivételtől eltekintve egy-egy kötetet tárgyaló, s nem pályaképet rajzoló dolgozatok. A klasszikus magyar irodalomból Arany János és Madách Imre, Petőfi Sándor és Kiss József, Petelei István és Széchenyi István szerepel, a kisebbségi irodalomból kitüntetetten, azaz több művét szemlélve, egyiknek-másiknak irodalmi jelentőségén túl művelődéstörténeti, kultúraszervező szerepét is kiemelve többen. Áprily Lajos és Bánffy Miklós, Berde Mária, Dsida Jenő, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyíró József, Tamási Áron, Tompa László, ők az erdélyiek közül, a más kevés, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Mécs László, Sziklay Ferenc a dél-, illetve a felvidékiek képviselőiben. A *Kézzszorítás* második ciklusa címe *Gondolatok a költészetről*, olyan, műhelytanulmánynak is beillő írásé, amelyik a legvilágosabban láttatja Reményik költészet-, sőt művészetfilozófiájának alappilléreit. Dávid Gyula pontosan eligazító jegyzete szerint Aradon 1926-ban önálló kötetként is

megjelent ez a mintegy tizenöt lapnyi eszmefuttatás, benne nem olyan meggondolkodtató, máig érvényes tétellel, sőt – a szerző szavát használva – dogmával, amely nem feltétlenül fedte az *Eredj, ha tudsz!* vagy éppen a *Templom és iskola* lírikusi gyakorlatát. Egy-két okfejtése: azzal a külön kiemelt elvével összefüggésben, miszerint „a költő egyéniség”, hangsúlyozza, hogy „a költő kifejezheti a legdiszharmonikusabb érzéseket, a legsötétebb meghasonlást”, ám – aláhúzza – *ahogy* kifejezi, abból „harmonia kell, hogy kicsendüljön”. Az ember lehet ellentétben önmagával, a költő nem – hangsúlyozza, s valami olyan gondolathoz, eszméhez jut el, amelynek a változata talán Bartók, talán József Attila vagy talán mindkettőjük révén félig ismerős: „*Diszharmonikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen*”. Ugyanakkor bizonyosnak tartja, hogy „a költészetnek nem feladata morált prédikálni”, sőt, ezt az állítását megtoldja azzal a másikkal, hogy „a *morális tendencia* felülkerekedése mindig a művészet hanyatlására vezetett”. Sokan, mondja, a költőt úgy képzelik, mint az antik Püthiát, a jósnőt, aki háromlábú székén ülve, kábító gőzök felhőjében visszahangozza az istenség szavát. „Nem gondolkozik, nem érez, nincs öntudata, csak *beszél*. Az istenek *szócsöve*.” Ő nem így képzei, jelenti ki, neki kevés a szócső szerepe, ő „öntudatos eszköz” akar lenni az Ő, azaz az Isten kezében. S mit tesz a nemzeti költő? – kérdezi, s válaszában kizárja, hogy csak az ún. hazafias költészet lenne nemzeti jellegű vagy csak az, amely „egyenesen ajkára veszi, szavakba önti a faj, a nemzet iránti érzéseit”. Ez is, ezek is, továbbá az is, amelyik kizárólag a nyelvben, a nyelvvel való bánni tudásban keresi a jelleget – külön-külön azonban mindegyik kevés. Nemzeti költő az, fogalmaz megfoghatatlan általánossággal, nem éppen axiómaszerűen, „aki a tiszta magyar nyelvezet mellett magában hordozza a magyar hagyomány ezer, logikailag ki nem fejezhető, fel nem sorolható árnyalatát. Aki éreztetni tudja nemzetéhez tartozását akkor is, ha egészen egyéni dolgairól ír”.

Nagyjából ebben az időben, vagyis a húszas évek legelején születtek azok a vitacikkei, amelyek azt firtatták, van-e szükség irodalompolitikára, mi az összefüggés, kapcsolat irodalom, irodalompolitika és politika között. Bizonyára többen tudják, hogy majd fél évszázaddal később éppen itt, Miskolc közelében, Lillafüreden egy tanácskozáson Utassy József szellemesen hatványakú görénynek nevezi az irodalompolitikát – az ő gúnyosan elutasító véleményéhez képest akár mellbevágónak is mondható Reményiké, amikor azt hirdeti az Erdélyi Szemle 1920. január 18-i számában, hogy „Az irodalompolitikától mentes irodalom az irodalmi bolsevizmus melegágya”. Kérdés, persze, mit értett bolsevizmuson, túl azon, hogy nem pártot s nem társadalomalakító programot – olyannyira nem, hogy „szélső liberalizmust” emlegetett, azt a felfogást, irányzatot írva le, amelyik a tehetség „irodalompolitikától mentes támogatásának” a jelszavát hirdette. E különös, ám tán nem meglepő számtani művelet elvégzésére, bolsevizmus és szélső liberalizmus közös nevezőre hozására az új vagy újjáalakuló folyóiratok ama programja indította, amely szerint az irodalom fejlődése „csak úgy *automatic*”, saját kiemelésével: *kritika nélkül*, befolyásolás és irányítás híján is végbemehet. Ahogy bevezető tanulmányában Dávid Gyula állítja: közvetetten

vagy közvetlenül Ignotus, Schöpflin Aladár és Szép Ernő volt a vitapartner. A *Perzekutor-esztétika* esetében Ignotus, vele szemben védte meg az így nevezett, megbélyegzően említett elemzési és értékelési módszert és elvet. Hangoztatta – az írás 1919. október 26-án jelent meg az Erdélyi Szemlében –: emberségesnek és természetesnek tartja, hogy valakinek erős meggyőződése legyen irodalmi és művészeti kérdésekben, hogy „elvei legyenek, amelyekből nem enged, hitvallása, mely ízlésén alapul” – embertelen és természetellenes viszont „affektálni a mindent megértést és megbocsátást”, az előbbi jelszó okozta szerinte „a kritika elsekélyesedését, ez pedig irodalmunk hanyatlását”. A *Kritika és kritikusok* (Erdélyi Szemle, 1919. november 9.) meg is nevezi Schöpflint, pontosabban azt, hogy két évvel korábban, 1917 karácsonyán *Irodalmi fatalizmus* címen már „vizsgálat tárgyává” tette a nézeteit, s arra az eredményre jutott, hogy amit a hozzá hasonló gondolkozásúakkal együtt vitapartnere helyesnek tart s a gyakorlatban folytat, az – Reményik kiemelése – „nem kritika többé”. Azért nevezte fatalista irodalmi felfogásnak az övét, mert „ideálok és magasabb esztétikai elvek nélkül elfogadja azt, amit éppen talál, mert tagadja az irodalom irányíthatóságát, s mert irányítás és helyes út kijelölése helyett megelégszik a meglevőnek artisztikus interpretálásával”. Hogy az irányítás meg a helyes út kijelölése hova vezet – ez, szerencsétlenségünkre, későbbi tapasztalat. És későbbi az is, aminek egyoldalúságain, szerencsénkre talán már túl vagyunk, hogy a kritika egyenlő a befogadással, nem tartozik a lényegéhez – ismét Reményik emeli ki mint hiányokat – az *értékelés* és az *ítélet*. A kritika, nyomatékosítja, a *kiválasztás képességét* jelenti, ez viszont tipikusan ítélő funkció, az ítélet végső alapja pedig „egy érzésbeli, ízlésbeli adottság, ha úgy tesszük: *dogma*”.

A *Van-e erkölcselenség a művészetben?*, a Walter Gyula elmélkedéséhez kapcsolódó cikk az érzés és az ízlés adottsága mellé egy harmadikat állít: az erkölcsöt. Azt fejtegeti, hogy minél nyomorultabb az élet, annál „megváltóbb hatalomként várjuk lelkünkbe a művészet világát” – a művészi mivoltot, mércét viszont a morál szabályával, törvényeivel köti össze: „Annál művészbibb, tehát annál erkölcsösebb lesz a műalkotás – állítja –, minél inkább vállalja és valósítja meg ezt a megváltó szerepet”. Vállalás és megvalósítás: a program, úgy tetszhet, igen közel áll az irányzatként, a magyar avantgárd mozgalom részeként értett aktivizmus elképzeléséhez. De nem: az *Aktivitás* (Pásztortűz, 1921. április 10.), amely a szó jelentését a több tevékenységgel, sőt több termeléssel, fokozottabb munkával azonosítja, előbb még mintha napirendre térne e követelmény, követelés fölött, hogy aztán elvesse az egészet. Az aktivitásban a praktikusság fogalma lappang – az irodalom azonban, figyelmeztet, nem tűzheti ki célul maga elé, hogy: „több praktikus vonatkozást, több »életrevalóságot«”. Ezt a tendenciát Reményik – dőlt betűs szedés ugratja ki – határozottan *reakciónak* bélyegzi, noha érteni véli az okát. Azt, hogy valóban válasz a művészet némely „szomorú eltévelyedésére”, a szavakkal és a színekkel történt „tartalmatlan, üres és meddő játékra”. A művészet lényege nem az „életrevalóság” – szól egy újabb axiómája –, hanem a szépség, és bár szolgálhat „mindenféle társadalmi, praktikus célt, de *nem*

köteles egyet sem szolgálni”. A kiemelés itt ismét olyan célzás, amelynek a célpontja ismeretlen – vitairatainak szokásos menetétől eltérően itt hiányzik egy személy vagy egy folyóirat, lap megnevezése. A hiány azonban, ahogy mondani szokás, lehet beszédes is: a kortárs aktivista, avantgardista alkotók közül aligha hiányolhatjuk, mondjuk, Kassák említését, ám az életrevalóság, a – talán Ady használta – életesség jegyében Móriczét viszont nagyon is. Nemcsak rangja, tekintélye miatt, de főként az Erdély-trilógiája okán, vagy ha még azon sem, akkor azért, mert megegyeznek Bethlen Gábor alakjának és szerepének kiemelésében. Előbb Bánffy Miklós, illetve írói nevén Kisbán Miklós Martinovics-drámáját értékelve szól arról, hogy az egyéniségekben mindig marad „egy misztikus mag, emberi és történelmi megfajthatatlanság”, s ilyen „álarcos magyarok”, „a tragikum zárkózottságával” a vonásaikon Martinuzzi, Széchenyi István, legutoljára Tisza István, s ilyen Bethlen. Utóbb, Makkai Sándor *Egyedül* című tanulmányát dicsérve egyetértően idézte a szerzőt, aki szerint Bethlen „a magyar erőnek és jellemnek legtisztább képviselője, a magyar génusz megtestesülése”, nemcsak az adottságot, hanem az elhivatottságot tekintve is. Amikor a fejedelem terveivel kapcsolatban feltételes módon fogalmazott, már együtt hangzott az ismertett könyv és az ismertető elemzés szerzőjének óhajta: „Ha országalkotó koncepciójának »emeleteit« megépítheti... Ha Erdélyre mint »földszintre«, mint gránitalapra felépítheti az egységes magyar nemzeti királyság emeletét, s arra fel a magyar világ-hatalmat, török és német leverésével”.

Móricz műveinek elmaradt számbavétele két újabb, az irodalom jelentőségével összefüggő kifejezést, illetve kérdést vet fel, már ha eltekintünk attól, ami messzire vezetne, hogy vajon a hallgatás nem a Nyugatnak az erdélyi magyar irodalomhoz való viszonyából, pontosabban, de homályosabban is, a folyóirat közlési hajlandóságának lanygulásából következett-e. Amire esetleg a *Tormay Cécile*-portré harmadik része, a (*Hallgatni tudó ember*) utalhat: az erdélyi írók első megnyilatkozási tere Budapesten a Tormay Napkeletje volt, emlékezik. Egy nyomósító szóval vezetve elő, hogy akkor „bizony” senki más nem törődött még velük, inkább gyanakodva nézték a „vidéket”.

A két fogalom: a szolgálat, illetve – egyik vitacikke címe ez – a „*Társadalmi funkció*”. Az utóbbi kapcsán, mielőtt épp egy Nyugat-beli közleménnyel (1935/4.), mégpedig Jancsó Elemér *Az erdélyi magyar irodalom élete 1918-tól napjainkig* című tanulmányával polemizálna, Szerb Antal irodalomtörténetének egy passzusához fordul, egyetértően hivatkozva arra, hogy sehol annyi vita nem folyt „az irodalom célja, lényege, szerepe, helyzete” s ezek tisztázása körül, mint az új erdélyi magyar irodalomban. „A tanulmányba pedig csak a végén kötünk bele” – ez egyenes beszéd s tán szellemes és önkritikus is, amennyiben az abból a tévhitből való kigyógyulásról szól, miszerint Erdélyben az irodalomnak „nemzetmentő”, „megváltó” szerepe lett volna – s lenne is, nyilván. Ez utóbbit illúzióként tünteti fel ő is, látszólag tehát teljes az egyetértés, hogy annál hevesebben tiltakozzék irodalmuk „vádoltak padjára” ültetése ellen. Márpedig – erős meggyőződése – Jancsó ezt teszi, amikor bűnösnek nyilvánítja negatív és pozitív is, mulasztásai által éppúgy, mint amiatt, hogy „virágzásával”

elterelte a figyelmet az igazi erdélyi magyar tragédiáról, „föld, ház, tőke, iskola, nyelv” pusztulásáról. A román uralom Jancsó szerint épp ezért volt elnéző velük szemben, a fontos, életbevágó kérdésekről való figyelemelterelés, a „folytonos aranyporhintés” miatt. A címbeli kifejezés e tekintetben cserére vagy váltásra utal: az új erdélyi magyar fiatalság az irodalom kérdéseitől elfordulva komolyabb, realisabb célokat tűz ki s vállal – „társadalmi funkciókat. Valódiakat”. Reményik az író hivatását másokéval, például mérnökökéval, papokéval, sőt politikusokéval összevetve, úgy véli, egyiktől sem követelhetik szükségképpen „a társadalom megváltását”. Hogy az író mégis mit tehet, mit várhatnak el tőle, mi lehet a „társadalmi funkciója” – a kérdésre Nyirő József egyik novellájának azzal a jelenetével válaszol, ahol a teméntelen hóban a szekerekre fát rakó öreg székely nem engedi az íróhősnek, hogy ő is cipekedjék. Így hárítja el a készségét: „Nem engedhetem, tekintetes úr – hiszen eddig is segített. A szívvel segített, tekintetes úr!”. A szívvel segíteni – ez is társadalmi funkció, mondja Reményik, ez cikkének csattanója. A másik fogalom, a szolgálat indulatokra gerjeszti, túlzásokra ragadtatja – persze, nem a kifejezés maga, hanem a körülötte támadt polémia kiváltója, Illyés Gyula, neki is a Nyugatban közölt *Katolikus költészet* című esszéje. Illyés cikkében, kifogásolja, többször gúnyos hangsúllyal ismétlődik ez a szó, a szerző szerint „gyűlöli azokat, akik a költészet által valamit *szolgálnak*”, nem tudván, „a legmélyebb vallásos élménynek középponti gondolata éppen a szolgálat”. Nem párt, nem felekezet, nem program, hanem az ember szolgálata és az Istené – míg eddig a következőtetéshez ér, Illyés legteljesebb elfogultságán vagy legteljesebb tájékozatlanságán töpreng, az általa kivégzetteket emlegeti, olyan elemzőként tüntetve föl, aki „nem annyira látni, mint inkább ütni akar”. S vajon ő nem ütni, sőt csapni akar, amikor Mécs Lászlóban az apostol helyett csak a színészt látó Illyés költészetét – 1933-ban – így minősíti: „Mécs Lászlónak vannak csapnivaló rossz versei, de Mécs Lászlónak vannak olyan csúcsai, amelyekre nem fog feljutni soha sem Illyés Gyula, sem én, sem más, még négykézláb sem, nemhogy sasszárnyon, mint ő”. Írta ezt több mint egy évvel azután, hogy a *Három öreget*, Illyés kötetét méltatta – tudta tehát, kiről beszél, azt viszont nem biztos, hogy hol vannak a tehetség határai.

Itt nevek, művek említésével, másutt nélkülük ítélkezik, igen szigorúan, például – korábbi szavait idézve – a színekkel való játék irányzatairól is. A *Természetérzés* együtt szól, különbséget nem téve az ún. impresszionista és az expresszionista tájképfestészetről, azt kifogásolva, hogy „az örök, fenséges, mozdulatlan természet” nem az emberen túli nagyságnak, hanem a „tehetetlenül kapálódzó, kicsinyes, erőszakos, torz és beteg emberi érzéseknek” a szimbólumává lesz. Van Gogh és Monet, Cézanne és Chagall foroghat a sírjában? – miközben mintha rájuk is vonatkoztathatóan állítaná a *Komplikáltság a művészetben* című, ma talán úgy mondanánk, az alkotások imaginárius szféráját érintő elmélkedése: „a konkrét s az absztrakt elemeknek minél sikeresebb összeegyeztetésében van a művészet legmélyebb misztériuma”. Szinte magától értetődő, hogy az ítélkezés bátorsága és epébe mártott szellemessége ott mutatkozik meg a legerősebben és legszínesebben, ahol a kritikus vagy a vitázó maga is

érintett vagy érdekelt. Mint az 1931-ben és rá egy évre is kiadott *Új arcvonal* című, tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiáját értékelve. Egyrészt általában, másrészt – még a Nyugatban közölt, idézett tanulmánya előtt – Jancsó Elemér irodalomszemlélete ellen harcba szállva. „Jöttök keserű humorral, fanyar józansággal, rikító programmal, ritka idealizmussal, romlott fegyverrel – bizonytalan kézben” – jellemzi az ifjak törekvéseit, majd így folytatja: „A mi Múzsánkat akarjátok megölelni vagy megölni. Vagy egészen más arcú »Múzsát« állítani a helyébe”. Itt hosszabb kifejtést érdemelne szinte mindegyik észrevétele, példának okáért, hogy az elmarasztalóan szóba hozott „ritka idealizmus” vajon mennyire sarjadt a még ekkortájt is zajló *Vallani és vállalni* eszmecsere nyomán, a múltba menekülő történelmi regényekkel való leszámolásból s abból a naiv hitből, hogy a román cenzúra ellenére számba vehetők a jelen sérelmei, a kisebbségi magyarság veszteségei, a Trianon okozta sokk következményei. Jancsó antológiai írása Reményik szerint „könnyörtelen ítélet” az egész erdélyi magyar polgári társadalom felett. Kiváltképp pedig az irodalom felett, amelyet a fiatal irodalomtörténész úgy jellemez, mint az „individualizmus tobzódását”, az élet és a közösség problémái elől való menekülést. Amit velük követendő mintaként szembeállít, miután a transzszilvanizmust is mint értelmetlen tabut írta le, az a „kollektív” irodalom terméke, Tamási *Czímeresek* című regénye, e „merész belenyúlás” a „rothadt társadalom kelevényébe”. „Két Tamási Áron van. Egy politikus, tendenciás, osztályöntudatos, berzenkedő népi-öntudatos Tamási, meg egy másik, a nagy mesélő, nagy »mondó«, az apró tréfák drága csiholója és a nagy tragédiák szelíd elsímítója” – ezt nem Jancsóval pörlekedve, hanem az *Ábel a rengetegben* sikerét méltatva írja a mimóza-lelkűnek, fájvirágnak is becézett-csúfolt Reményik. Aki a székely irodalomnak az új erdélyi irodalomba való „bevonulását” gondolkodva olyannak látta ifjabb társát, amilyen „az ő népe”, azaz „céltalanul is, csak azért is, virtusból, legénykedésből” – az ő szava – ágaskodónak. A székely pártütés, „baloldaliság”, írta, „sokkal inkább vér szerinti hajlam, mint mai igazságtalanságok látásán való felháborodás”. Az író, akinek megbecsülését azzal is kifejezi, hogy mint keveseket, tegezi, legnagyobb ajándékának a humorát tartja. Vallja, „végtelen szomorú” világuk „egyetlen igazi, született humoristája” – lehet, a humorérzékére számít akkor is, nem feltételezve nebántsvirágrág természetét, amikor a *Czímereseket* „égetni való” könyvnek nevezi: úgy kellett volna eltűzelní – veti föl –, ahogy a páter gárdián a Hargitán eltűzelte Ábel Nick Cartereit. Humorba pácolja önkritikafélét is, hogy vallania és vállálnia kellett volna, „frontot csinálnom melletted vagy ellened, Tamási Áron” – lényegében az említett eszmecsereből való kimaradásáról beszélve. Nem mástól, magától félt, hogy olyat ír vagy mond, amit „a belső bíró mindég szememre vethet majd” – olyan tusakodásra vallanak ezek a szavak, amilyen sem a korábbi, sem a későbbi viták résztvevőjeként nem jellemezte. Ellenkezőleg: nyílt, egyenes beszéde, világos érvelése, bátor kiállása szinte már kételynélkülinek mutatta. Magabiztosnak, aki a tekintélyét, ahogy a „dilettáns”-nak mondott Osvát Kálmánnal perlekedve írta, „minden érték megbe-

csülésére”, az erdélyi magyarság szellemi erejének megőrzésére és növelésére fordította (*A Pásztortűz székeljudvarhelyi estélye és Osvát Kálmán*).

Reményik Sándor három olyan, évekig nyúló polémia résztvevője volt, amelyiknek ha nem is a lezárását – mert lezáratlanul maradtak, befejezhetetlenek lettek –, de a lefolyását meghatározta a véleménye, állásfoglalása. Biztos értéktudata s meglepő kiállása legelőbb talán a Makkai Sándor Ady-könyve, a *Magyar fa sorsa* körüli, olykor csetepatéra emlékeztető vitában mutatkozott meg: perdöntő, korszakos, nagyszerű erdélyi könyvnek mondta, amelyben feltárulkoznak, akárcsak *A halottak élén* című verseskötetben a költő kétségbevonhatatlan nagy értékei: ereje, különössége, magyarsága. A jóval a vita előtt, 1918-ban íródott, a Dobsina és Vidéke közölte *Karcolatok a modern poézisről* elismeréssel szól arról az új iskoláról, amelyik megteremtette, keresztülvitte a szükséges költői nyelvújítást, jöllehet említetlenül hagyja Adyt, magától értetődő, hogy az újítók között tartja számon. A „*Magyar fa sorsa*” és az *erdélyi gondolat* című, Szász Károly érveit cáfoló írásában 1927-ben már egyenesen Adynak tulajdonítja, hogy „felszabadította és feltámasztotta halottaiból a mának megfelelő költői nyelvet”. Mintha némi önvád vegyülne a méltatásba, mondván, Ady azért hordozta a „destrukció” és a „magyartalanság” bélyegét, hogy őket, Reményikéket – „bennünket” – konstruktíveknek és nemzetieknek ismerhessenek el a bírái. Lehetne részletezni még, de aki részletes képet kíván kapni Reményik és Ady kapcsolatáról, líraszemléletük, művészetfelfogásuk alakulásáról, annak bizton ajánlhatjuk Pomogáts Béla tanulmányát a Kortárs 2011. júliusi számából. S ugyancsak érdemes a figyelemre, hogy Dávid Gyula, aki a *Kézszerítés* bevezető dolgozatában igen ritkán „beszél ki”, elvétele aktualizál, az erdélyi gondolat tartalmát elemezve, szükségesnek látja megjegyzést fűzni Reményiknek ahhoz a keserű ténymegállapításához, miszerint „Az erdélyi lélek ma tragikusan izolált életjelenség kelet felé is, nyugat felé is. Egy kissé mindég a történelem senkiszigete volt...” Ma újra átérezzük, mondja az előszó írója, a mélységes igazságát a sokszor figyelmen kívül hagyott figyelmeztetésnek: „Vigyázzunk, nehogy a lelkek mélyén kikristályosodó jelszónak: »Erdély az erdélyieké!«, éle legyen nemcsak kelet, de nyugat felé is!” Vigyázzunk, int a költő, de azért Tormay Cécile emléke előtt tisztelve büszke is: „Külön csillagzat vagyunk a magyar égen”.

Az Ady-pör után, időrendben haladva, a schisma-pör következett, Reményik itt is az ügyvéd szerepében. Ami annál nehezebb feladat lehetett számára, mivel ifjúsága ihletőjével, irányítójával, a rajongva tisztelt Ravasz Lászlóval, e „különös csillagzat”-tal kellett szembeszállnia. Elutasítva azt a gondolatát, hogy „Magyarországon az új irodalom beleigazodik az ezeréves fejlődésbe”, Erdélyben ellenben hiányzik „ez az ősi kötőerő”, a kisebbségi magyar irodalom pusztá léte meghasonlást, törést, szakadást jelent, önállóságának, külön létének hangsúlyozása gyengíti a nemzeti összetartozás erejét s hitét. A *magyar irodalom egységéről* hozzászólás Ravasz *Irodalmi schizma* című, kiváló szerkesztői érzékkel az induló Erdélyi Helikonban közzétett vitaindítójához (1928/1.), s az érvelés menetében ismét főszerep jut Adynak, illetve

a költészetének. Schizma volt-e Adyék forradalma? – teszi föl a kérdést, ami látszólag költői, ám mindjárt kiderül, mi a különbség a püspök, nem mellesleg akadémikus Ravasz képviselte hivatalos vélemény s az övé között. Mondatát olyan kötőszóval kezdi, amelyik általában a cselekvés akadályát jelöli, itt azonban az egyet nem értést fejezi ki: „Csakhogy mi itt nem tartjuk azt a forradalmat lényegében tradícióellenesnek, s főképp nem tartjuk lázadásnak a magyar nemzeti szellem ellen” – minden eddiginél határozottabb állásfoglalás ez. Irodalmuk egyik forrásaként jelöli meg a huszadik század magyar irodalmát, az Ady-generáció tagjait tartva „kiváló reprezentánsainak”. A másik forrás: a saját életük – ad nyomatékot annak, hogy ebből a kútfőből fakadnak a történelmi regények, innen buzog „a székelylek még feltáratlan egész csodálatos világa”. „Ha ez szakadárság, akkor schizma és lázadás volt a magyar nemzeti szellemmel szemben Erdély egész történelme, önálló politikai múltja” – csattanós válasza nyilván biztatást, bátorítást adott a többi hozzászólónak, így lehetett a schizma-pör, amelyet Dávid Gyula a *Helikon* 1998/23. számában kimerítően elemez, igen tanulságos irodalmi, művészetpolitikai eszmecsere. Legfőbb tanulságát, hivatkozás nélkül, egy-két évvel később a *Magyar szivárvány* így összegzi: „a közösség s az érte való irodalom tudata és akarása az »utódállamokban« szétszórva élő írókban” lobogóbb lánggal ég, mint Magyarországon. Ott, a kisebbségben „a probléma magja a magyarság megtartása az irodalom által”, a magyar irodalmi regionalizmus útján is. Szem előtt tartva, amiről viszont az *Erdélyi politikánk és erdélyi irodalmunk* beszél (Pásztortűz, 1935/23:124.), hogy „a mi politikánk a nemzeti önvédelem politikája, semmi más. Nem más párttal szemben, hanem a törvények kereti között, egyedül a más nemzetet képviselő államhatalommal szemben”. Ezért lehet „Erdély földjén a magyar irodalom – a szerző kiemeléseivel – minden művészi megnyilatkozása a szó legmagasabb értelmében vett politikai tett”.

A harmadik polémiája, amely „a kisebbségi sors vitája” címet kapta, még érzékenyebben érinthette, mint a korábbiak. A *Kézzsorítás* tanúsága szerint is Makkai Sándorról készítette a legtöbb írást, szám szerint tízet, s rögtön a legelsőben mint „a mai erdélyi magyar sors egyik leghűbb vállalóját” mutatta be. A vita aztán, úgy másfél évtized múlva, épp a hűtlenség okán bontakozik ki: Makkai, akinek *A magyar fa sorsa* után nem győzte dicsérni az *Ágnes* című fantasztikus regényét, majd a Bethlen-könyvét, az *Egyedült*, végül a kisebbségi nemzetideált körvonalazó esszékötetét, a *Magunk revízióját*, Makkai, az erdélyi egyházkerület református püspöke egyszer csak bejelenti, elhagyja Erdélyt, repatriál. Döntése eleven cáfolata lesz annak, hogy lehet a kisebbségi sorsból ideált faragni, szétzúzása annak, ami gondolkozása „sziklafundamentuma”, rendíthetetlen meggyőződése volt – nevezetesen, hogy „ami velünk történik, akár egyes emberrel, akár nemzettel, az mindég másodrendű ahhoz képest, amit mi magunk csinálunk” (kiemelés az eredetiben). Elhatározásának személyén túl mutató okait a *Láthatár* 1937/2-es számában közzétett *Nem lehet* című cikkében tárta föl. A lényeg röviden összefoglalható: kisebbségi sorsban „nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek

lenni”, a kisebbségi sors „merőben ellenkezik az emberi méltósággal, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltérnie és nem lehetne elhordoznia”. A kiemelések mind tőle valók; a Reményik-kötet bevezetőjének szavait átköltve-ismételve: a mondottak mélységes igazságát átérezni lehet, vitatni aligha. Maga Reményik sem vitatta elébb: a cikk megjelenése előtt, de már a búcsú tudatában a „*Transzilvánia kiürítése*”? (Pásztortűz, 1936. jún. 30.) „Áprily tűnő alakját” villantotta fel, a párhuzammal is intve, ahogy a költő után, az író-püspök után se vádat és szemrehányást „hajítsanak”, ne a „bíráló könyörtelenségével” forduljanak felé. Csupa dőlt betűvel emlékeztetett: „*Akik elmentek, Sorstól üzetve, reménytelenül és boldogtalanul, azoknak munkája, művei, látásai és álmai mind beleépültek ebbe a földbe*”. Az *Eredj, ha tudsz!* szerzője, aki ekkor már versben válaszolt a levélben feltett kérdésre, „*Mért hallgatott el Végvári?*”, úgy jó fél év múlva a *Nem lehet* igazságait vette számba. Vitacikke, a *Lehet, mert kell!* (Ellenzék, 1937. febr. 17.) szerint az „új” Makkainak „elcsodálkoztató és megdöbbenő” gondolatai vannak, éppen ezért ő a „rég” Makkait, „a kisebbségi élharcost” idézi meg. Nem mondja ki, de a *Magunk revíziója* tanításaihoz térne vissza, azokhoz az eszmékhez, elvekhez, amelyeknek a Végvári elhallgatását rögzítő költeményében is hangot adott. „Hisz abban, ami örökkévaló, / Fegyverrel, csellel ki nem irtható. // Abban, mi bennünk oly magyar s oly mély, / Hogy idegen kéz odáig nem ér. // Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*” – szolt a vers. Ennek transzcendens reményéhez a Tamási Áronnak szánt figyelmeztetést társítva – „mindnyájan jelentünk is valamit, ami több nálunk, s néha úgy érzem, hogy ez iránt a több iránt nincs Neked érzéked” – kerekedik ki az „új” Makkainak szóló válasza. Nem cáfolat, még kevésbé vádbeszéd. Partnerre meggyőzése helyett belátására számíthat, írván: azt tanulták tőle, „hogy az életből az Életbe juthatunk, hogy az élet minden körülmények ellenére is nem pusztá valóság, hanem megvalósítandó minőség, nemcsak lehetőség, hanem követelmény, nemcsak adottság, hanem kategorikus imperatívusz. Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzszilván csillagok pedig felettünk. És semmi más. Nekünk lehet – mert kell”.

Reményik válasza ugyan csak egy volt a sok közül, mégis a vita lecsendesedését követően a legtöbbet idézett, főleg axiomatikus csattanója miatt. *Lehet, mert kell!* – más, érdemibb tanulságok levonására, használhatóbb útmutatások megfogalmazására nemigen nyílt lehetőség azóta sem. Ám kutatni lehet és szabad: a Héttorony kiadó jóvoltából 1989-ben megjelent *Nem lehet* című kötet, Cseke Péter elő- és Molnár Gusztáv utószavával, kettejük válogatásában a szempontok, közelítésmódok bőségét kínálja. Akárcsak az a Mentor kiadta kötet 1995-ből, a *Lehet – nem lehet?*, amelyik 1937-tel kezdődően ötven esztendő kisebbségi létértelmezéseiből válogat, Cseke Péter előszavával s az ő, valamint Cs. Gyimesi Éva, Balázs Sándor, Fábián Ernő, Szilágyi N. Sándor, Visky András, Kántor Lajos és mások dolgozatával.

Reményik újabb, negyedik cikke, az *Erdélyiek Erdélyben* (Pásztortűz, 1936. febr. 29.) viszont hiányzik abból a kötetből, amely az eddig érintett eszmecserékhez hason-

lóan szerteágazó, ám helyyel-közzel náluk is durvább hangú, a Németh László útirajza keltette vita ismertetésére vállalkozott. A Nagy Pál válogatta és szerkesztette *Németh László: Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita* című könyv (Mentor K., 2001) eme hiányáért jócskán kárpótolna Kántor Lajos *Reményik, Németh László – és a kézilámpás* című tanulmánya (Forrás, 2004/10.), ha a két, mint írja, nem csak nemzedéki szempontból, hanem alkatilag is összeférhetetlen alkotó kapcsolatát, Németh Lászlónak a költőről szerzett kritikáitól a költőnek az útirajz bírálatáig terjedően kevésbé elfogultan, Reményikhez hajlóan vizsgálná. A Végvári-versek szerzőjét sérthette, hogy ifjú bírálója a „jóakarátú, nemes beugrók” közé sorolta, s beugrásának „erős dilettáns ízéről” értekezett, érezhette „igaztalanul bántónak” a megjegyzéseit, ahogy Kántor is érzi. Ám egyoldalúan minősít, amikor kifogásolja, hogy Németh László kritikáiban „sanda megfogalmazások”, „oldalszúrások”, „fájdalmat okozó elméncségek” tűnnek fel – hiszen a másik oldalon ott állnak Reményik nem kevésbé kíméletlen szavai az útirajzról, vagy inkább a szerzőjéről. Csakhogy Kántor ezeket nem idézi, hanem átugrik felettük. mondván, a „Pásztortűz-beli reagálásnál fontosabb, ugyanezekben a hasábkokon, a László Dezsőé”. A Lászlóé, aki az Adytól „kölcsonzótt” halállátást és a Szabó Dezsőt jellemző sértett önérzet „előömlését” veti az utazó szemére, majd Jancsó Béla idézése következik, aki végül addig a következtetésig jut, hogy az új történelmi életformájukat, „az első magyar kisebbségi életet kívülről senki, még Németh László sem értheti meg”. Ugyanő az útirajz-író kétségbeesését diagnosztizálva lényegében ugyanazt mondja, mint a Kántor által nem idézett Albrecht Dezső: Németh olyan írástudó, akinek egész munkásságában „a kiutat kereső magyar lélek vergődése fejeződik ki”. Az a kétségbeesés és az a vergődés, amelynek okai között az egyik, Németh meg nem nevezte erdélyi író által jellemzett helyzet is szerepelhetett: „Akit csak a szociális kérdés és a németországi zsidók sorsa izgat: az nálunk szocialista. Aki a magyarsággal is törődik: fasiszta”. Ezek után lehet, mint Reményik tette, az útirajz „sötét impresszionista” bírálatát elutasítani, bár aligha sötétebb ez, mint a Makkai rajzolta kép. S lehet, mint a kommentáló Kántor teszi, „provokatív”, „megfellebbezhetetlen elmarasztalást” tartalmazó beszámolónak tudni. Szemben, mondjuk, Szabó Zoltán vélekedésével, aki a *Magyarok Romániában* legnagyobb jelentőségének tartja, hogy fölvetette az erdélyi magyarságon belüli gondokat, legfontosabb és legszomorúbb tanulságának a Duna-gondolat reménytelensége belátását, s fő érdemének az európai gondolat korai megfogalmazását. Reményik nemhogy érdemeket emlegetne, netán Németh munkásságán merengene, le sem írja a nevét, egyszer sem – mintha így akarná viszonzni, hogy az útirajzban ő is név nélkül szerepel, mint „melankóliás költő”, akinek „merev, kék szeme” van. A címében is gunyoros *Erdélyiek Erdélyben* „ők”-et, a Romániában utazó „magyarokat” idetévedt különös *külmisszionáriusok*ként tünteti fel, akik – oldalszúrás, elméncség ez is? – úgy jártak köztük, „mintha vadak vagy legjobb esetben köldöknéző fakírok és üvöltő dervisek között jártak volna”. A képet még rikítóbbra színezi, amikor saját „belmissziós” munkájáról szólva egy előadás utáni nótázásról és csárdás járásról ír. „Nevessetek, külmisszionáriusok! Műveltek, európa-

iak! Vidéken vadak az emberek. Mikor nem köldöknéző fakírok, akkor táncoló der-visek” – gúnyolódik, hogy aztán a nagyenyedi Bethlen-kollégium gimnáziuma igaz-gatójának, Járai Istvánnak a példáját állítsa szembe valakiével, aki lehet éppen Né-meth László is, ekképpen: „Fegyelmezett gondolatsoraiban nem a szobatudós túlzó és torz elméje csapongott, hanem valóban a föld őszereje lüktetett szellemi síkban”. Járai volt az erdélyi lélek „monumentális Napszámosa”, szól a méltatás, hogy aztán, mint-egy írásának is keretet adva, a végén megismételje, amivel kezdte: hozzájuk „nem a Duna-kérdés megoldásának az igényével kell bekopogtatni”, ahol ők élnek „nem Európa és nem Duna-medence. Csak Erdély”.

Bár ebben az önkicsinyítésben a sértett öntudat és önérzet szólalhat meg, Reményik közvetett módon, hivatkozás nélkül ugyan, de mégis védelmébe veszi azt az íróársát, Kós Károlyt is, akivel együtt érzi s gondolja, hogy „Erdély egyedül a tengely” (*Kós Károly erdélyisége*. Erdélyi Helikon, 1930/3.), s akit a kalotaszegi fal-vakat, Monostort, Valkót, Körösfőt és a többiek sorra járó Németh László szintén említetlenül hagy. Pedig Sztánára is eljut, és úgy beszél róla, valóban bántó módon, hogy ez az a hely, ahol „magyar írók és magyarfalók nyargalgnak egy csöndben s egy erdőben”. Nehezen megfeythető, ha nem megfeythetetlen a kép, ám feltételezhe-tő, hogy a transzilvanista felfogás karikatúrája. Kós Károly pedig, írja az erdélyiségről Reményik, a „transzszilvanizmus végső és kérlelhetetlen következtetéseknek” le- vonója s megfogalmazója. Igazsága, a költő hangsúlyozza így, „a *lokálpatriotizmus történelemszemlélete*”: „A magyar nemzeti eszme öncélúsága helyett Erdély mint tör-ténelmi *öncélúság* népeinek harmonikus egységével”. Ezt nem látta igazolni a romá-niai útirajz, sőt, az új állammal új életre kapó románságnak ezzel ellentétes törekvé-sével kényszerült számot vetni. „Erdély költője” viszont teljes egyetértéssel emlegette, dicsérve – ha nem is olyan lelkesen, mint a *Budai Nagy Antal* című „első igazi, nagy, nevét megérdemlő transzilván drámát” (*Ami igazság...*) –, hogy mindnyájuk közül „legerősebben és legélesebben állította fel az autonóm Erdély lelki követelményét” (*A Vlegyászát magyarul Vigyázónak hívják*). Hasonló, maradéktalan elismerésben szinte csak két alkotót részesít még: Dsida Jenőt és Kuncz Aladárt. Az előbbiről már a *Leselkedő magány* után kijelenti, hogy „költő a javából”, s üdvözli azt is, hogy az irra-cionális elem és a misztikum uralkodik a költészetén – miként a kettejük kapcsolatát taglaló tanulmány, Dávid Gyuláé is beszéli (*Reményik és Dsida*. Székelyföld, 2012/3.). A *Nagycsütörtök*ben pedig a címadó költemény „fullatag sötétben” várakozó hősé-nek gesztusát méltatja: „csillagig érőnek” látja, „ahogy a komor erdélyi árvaságból és em-beri elhagyatottságból kinyújtja karját”. A kötet csúcsversei közé sorolja a Kuncz Ala-dárhoz írott két darabot is – elemzésükkel, értelmezésükkel mintegy példázva, hogy amit a *Fiatal kritikusok szívéhez* intéz, az magának szánt intelem is lehetett. A kritiká-hoz – írta nem sokkal halála előtt (Pásztortűz, 1941/3.) – nemcsak boncoló, merész agy kell, hanem „mély, együtt érző szív is”, „mindenkelőtt beleérzés, beleélés az író, a költő szívébe, alkotásának rejtelseibe, mindenkelőtt egy kis tisztelet kell, egy kis kalaplevétel”. Kuncz regényét, a *Fekete kolostort* klasszikusnak meri mondani

mindjárt a megjelenésekor (Napkelet, 1931. 205–210.), motívumainak, szimbólumainak, köztük a fekete barátnak roppant érzékeny elemzésével. De Kuncz volt, ahogy erről az ifjakkal vall, kritikusban is az ideálja az erdélyi idősebb nemzedéknek. Egyetlen igazi, „hiánytalanul nagy erdélyi kritikusa” új irodalmuknak – szól szinte magasztalóan –, „ítélő és megértő, látó és értékelő, szigorú és tapintatos, magyar és ember, ész és szív volt egy személyben”.

Reményik Sándorról, a kritikusról bizonyosan túlzás volna ugyanígy vélekedni. Hogy miért, remélhetőleg kiderült a korábban mondottakból. Az azonban túlzás nélkül állítható, hogy esszéi, bírálati és vitacikkei nélkül a két világháború közötti erdélyi magyarságnak nemcsak a kisebbségi irodalmáról alkothatnánk hiányos képet, hanem az életszemléletéről, létfelfogásáról is.

Aranymetszés, ismétlés és szövegköziség költőtársakat idéző Reményik Sándor-versekben

Reményik Sándor gyakran idézi költőelődeit és még gyakrabban kortársait. Három versén próbálom bemutatni, hogyan vall a költészetére jellemző szövegépítő eszközök/eljárások – az ismétlés, az intertextualitás és az aranymetszés – segítségével másokról és önmagáról.

Az 1934. január 10-én írott, címével a novalisi *kék virág* toposzra utaló *Elhullt kék szirom* szabályos felépítésű, szimmetrikus szerkezetű. Szimmetriáját strofaalapú negatív (2/4) és pozitív (4/2) aranymetszés biztosítja. A *kék szirom* szókapcsolat az élni akarás jegyében született, első világháború utáni erdélyi magyar irodalmat jelöli. A szimmetriatengelyen elhelyezkedő két központi strofa a kezdetek óta eltelt másfél évtized fejleményeit ecseteli:

*Itt minden omlik, dül és változik,
És mi sem vagyunk már a régiek.
Érintetlenül Transzilvániából,
Szűzen nem maradt más, csak a hegyek.*

*S egy költő, ki után kövek repültek,
Mert innen messze ment menekülön,
És mégis, egész Transzilvániából
Csupán ő maradt a régi Tetőn.*

A lírai én a pozitív aranymetszés szintjén, a negyedik strofa végén a transzszilvanizmus egyik emblematisztikus versének a címével pontosítja, ki is az a költő, *ki után kövek repültek*.

A központi két szakaszt bevezető, negatív aranymetszéssel elhatárolt két kezdő strofa explicit magyarázattal szolgál a *kék szirom* és a *kék virág* jelzős kapcsolat azonosítására és a címbe elsőként szereplő *elhullt* jelzőre is:

*Egy bölcső körül állottunk mi egykor.
Bükkfabölcsőben, sziklatalpakon
Ringott az égszín-szemű újszülött:
Kékszirmú transzilván irodalom.*

*A romantika kék virága elhullt.
Tizenöt év – és jaj, minden be más.
Viszályok dúlta ráncos képű vén,
Szakállas, bűnös agg a messiás.*

A pozitív aranymetszéssel elhatárolt ötödik-hatodik strófa úgy zárja a verset, hogy a régi, drága dallam említésével Áprily Lajos *Vallomás* című költeményére is utal, az első strófa variációs megismétlésével pedig mintegy keretbe foglalja az alkotás egészét:

*A szívünk egyre távolodva lüktet
Egyemtől – mi lesz, mi még összefog?
A régi szív, a régi, drága dallam
Ama menekült keblében dobog.*

*A bölcsőhöz szeretnénk visszamenni,
Bükkfabölcsőhöz sziklatalpakon.
Hol vagy, varázs-ütem, hős-lendület,
Kék virág, újszülött irodalom?*

*

„És elvérezni egy fonák ígén...” – idézi Reményik Sándor versének címével 1934. október 5-én Juhász Gyula 1910-ben írott és kötetben 1914-ben megjelent *Formát keresni...* című szonettjének egyik sorát. Az idézet pontos. Nem mondható el ugyanez a vers indításában szereplő idézetről, amely a Juhász Gyula-szonett sorainak rendjét s egyik szavának toldalékát is megváltoztatja.

A Reményik-költemény két elkülöníthető monológból áll. Az elsőt soralapú negatív aranymetszés osztja 9/15 arányban:

*„A parfümjét érezni a szavaknak,
És elvérezni egy fonák ígén” –
Be mélyre szántottál, Juhász Gyula,
S szavad ma másodszor szántott belém.*

*Az ember azt sem tudja, mi történik,
Villám vág az öntudat gyökeréig,
S mint ahogy a beforrt seb felszakad,
Úgy bukkan elő egy emlék-barázda
A jó húszesztendő ugar alatt.*

*Éppen ma, s ki tudja, éppen ma miért
Forgatom hát szívemben szavadat,
Jó húszesztendő régi szavadat,
S látom buggyanni szívedből a vért.*

*Egy verssel vívok – tán egy kettősponttal,
Egy írásjelben rejlő hatalommal:
Hova helyezzem: oda vagy ide?
Tán tőle dobban a versem szive.*

*Mert harc a költészet s csak ritka béke,
A költő igéje: Jézus igéje:
Nem békét, fegyvert hoztam e világra –
A szavaink a Lélek fegyvertára.*

*És ez az, ami összeköt Veled.
S fogom húszéves messzeségen át
Sohasem-fogott költő-kezedet.*

A negatív arany metszés szintjén elhelyezkedő sor, vélhetően a *ki tudja, éppen ma miért* bizonytalanságából fakadóan, alig véteti észre magát. A monológ inkább arra figyelmeztet, hogy a formába öntéssel viaskodó lírikus, miközben költőtársa szonett-jének szavait idézi, Máté evangéliuma 10. részének 34. versét is parafrázeálja: „*Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert.*”

A jelzett – akart vagy akaratlan – bizonytalanságot a soralapú pozitív arany metszéssel 12/7 arányban tagolt második monológ oszlatja el. Ebben a monológban az arany metszés szintjén variációsán visszatérő, versnyitó Juhász Gyula-idézet az ismétlésnek a két monológ egésze ötvözésében játszott szerepét domborítja ki. A két monológ összekapcsolását, amint azt Bodnár Ildikó kitűnő tanulmánya jelzi, a *pedig* el-lentétes kötőszó is szolgálja.¹

*Pedig szonettet én aligha írtam,
Nem követtem a ballagó Tiszát,
S nem a tündöklő tiszai iszapban
A lenge Anna arany lábnyomát.*

*Nem festettem a rónát alkonyatkor
S a füzezt holdezüsttel szöve át.
Zegzugos szirtekké tördelte Erdély
Bennem bánatod magyar ritmusát.*

*A te tápéi Krisztusod helyett
Isteneimmé nőttek a hegyek,
És súllyal tették vállamra kezük
Külön sorsú itthoni emberek.*

*Parfümjét nem éreztem a szavaknak,
De vérig bántott egy fonák ige,
És vívtam én is az igaziért,
Amitől dobban a versem szíve.*

*És ez az, ami összeköt Veled,
S fogom húszéves messzeségen át
Sohasem-fogott költő-kezedet.*

A fentiek közül három sor több-kevesebb módosítással, másik három csak alig észrevehető változtatással ismétlődik a versben. Az első két sor variációs visszatérésről már esett szó: „A parfümjét érezni a szavaknak, / És elvérezni egy fonák igrén” → *Parfümjét nem éreztem a szavaknak, / De vérig bántott egy fonák ige, / És vívtam én is az igaziért* – hangzik a sorcsérés Juhász Gyula-idézet átköltése és ellentmondást oldó kiegészítése, majd ehhez társul a korábban bizonytalansági felütéssel indított *Tán tőle dobban a versem szíve* sor határozott állításként való visszatérése: *Amitől dobban a versem szíve*. A variációsan visszatérő három sor az első monológot záró három sor-nak a vers végi, csaknem változatlan megismétlésével egészül ki: *És ez az, ami összeköt Veled, / S fogom húszéves messzeségen át / Sohasem-fogott költő-kezedet*. Az első monológ végén a *Veled* utáni pont két állítást határol el egymástól. A vers végén a *Veled* utáni vessző két állítás egységbe vonását és ezáltal két költői magatartás egységben láttatását szolgálja. A második monológ élén a Juhász Gyula-i hangulatot ébresztő képek és alliterációk – *Nem követtem a ballagó Tiszát, / S nem a tündöklő tiszai iszapban / A lenge Anna arany lábnyomát* – a különbözőség kidomborításának a jegyében követik egymást, holott már az első monológ elején és közepén felcsendülő alliterációk is a költőtárrsal való együttrezdülést érzékeltetik: *Be mélyre szántottál, Juhász Gyula, / S szavad ma másodszor szántott belém. – Forгатom hát szívemben szavadat [...] / S látom buggyanni szívedből a vért.*

*

A fiatal korától pszichopátiával viaskodó Reményik Sándort 1934-ben fertőző betegség támadta meg. Súlyos fájdalmait Dilaudid adagolásával próbálták enyhíteni. Alkotókedvét a gyógyszer meghozta – ezt tanúsítja fenti költeménye is –, de a napi egy ampullás adag, sajnos, igen hamar gyógyszerfüggőséget eredményezett.

A hullámzó kedélyű költő állapota 1938 tavaszán újból súlyosbodott. Május 2-án egyik levelében így írt erről: „Körülbelül három hete már, sőt annál több, hogy szinte folytonos szívezavarok között élek, és kimondhatatlan halálfélelem-érzések közt is. Ez a plusz egyéb, régi bajaim mellett igazán egészen levert a lábamról. Sokszor fekszem ágyban, – de sokszor nem bírok feküdni, hanem járkálok éjszaka a szobámban, nappal az utcákon, és csak az orvos közelsége tud valamennyire megnyugtatni.”²

A gyógyulást Nagyváradon keresi, ahol a család régi ismerőse, Schilling Árpád sebész főorvos homeopátiás eljárással kezeli. Június 10-én Nagyváradról barátjának, Lám Bélának számol be arról, mennyire megrázta őt a sajtóban megjelent gyászír: „Szegény Dsida Jenő halálhírét tegnap olvastam a lapokból, nagyon lesújtott. Elég sok közöm volt hozzá az életben irodalmilag s emberileg is. Ő nagyon sokszor, sok jelét adta annak, hogy őszintén és melegen ragaszkodik hozzám. Ami a költőt és íróművészt illeti, Áprily Lajost kivéve nem volt az erdélyi lírában senki olyan művésze minden formának, mint ő. A legutóbbi években pedig ez az óriási formai műveltség és tudás megtelt egészen lélekkel is [...]”³

A szívbeteg Dsida Jenő halálhírének is szerepe volt abban, hogy Reményik megírta 1938. július 19-i keltezésű, *Circumdederunt...* című költeményét, amely a Pásztortűz 1938. évi 8. számában látott napvilágot. A költeménynek a gyűjteményes Reményik-kötetekben olvasható első változatát a lírikus a későbbiekben tovább csiszolta. Tanúskodik erről az a gépirat, amelyet Reményik – nyilván korántsem véletlenül – Imbery Melindának, Dsida özvegyének dedikált 1941. március 25-én, a következő szavakkal: „Dsida Jenő, drága korán elköltözött fiatal Barátom feleségének”⁴

A *Circumdederunt...* első változata 97, a végső változat 90 sorból áll. A két változatot az alábbiakban összevonva közlöm – az első változat kihagyásra ítélt vagy módosított sorait félkövér betűkkel, a végső változatba újonnan vagy módosítva bekerült sorokat aláhúzva –, mert csak így ítéltethető meg, hogy esztétikai szempontból mennyivel gazdagabb a tömörített, végső változat, amely kötetben először itt olvasható teljes egészében:

Annyi nehéz, fojtószagú tavasz,
Annyi örömtelen tavasz nyomán
Eljött ez is. És eljöttek vele,
Vele jöttek a végső borzadások
És körülvettek engem iszonyún.
Rettenve láttam: kendővégre állok
Borzadva láttam: kendővégre állok
A Rémtől – s fegyver csak az ő kezében.
Harang ha kondult: engemet temettek.
Mozdony ha sípolt: nekem szólt: mehetsz.
Minden arcon az ítéletet láttam,
Aggódva ahogy rajtam révedez.
Hallgattam hajnalban a madarak
Pitymalló s erősödő énekét –
Sosem hallottam ilyen gyönyörűn –
S tördeltem izzadt kezemet: Ne még!
A szívem beteg, rángatózó lángja
Kéken virrasztott örült éjszakákon,

Láttam: rohamléptekkel jő halálom,
Mint gyertyalángra szélroham – s hiába,
Hiába borul a kis mécsre védőn
Édes mosoly és erős biztatás,
Hiába: ez a végső búcsuzás.
Fogták a kezem, tartották keményen,
Mégis: mintha nem fogta volna senki.
Szinte üvöltöttem: ne hagyjatok!
Még ne hagyjatok, ne hagyjatok menni!
Tartozom nektek – tartozom magamnak,
S az Istennek is tartozom – ha van –
S fel kell tisztulnom – csak erjedtem eddig –,
Nem önthetnek ki ily zavarosan
Az örökélet szűzi virányára –
Sívó homokjára a Semminek!
Választanom kell e kettő közül,
Ki egyik mellett sem tettem hitet.
Még most sem. Ráz a rémület pedig,
Apácák közt darálok vak imákat,
És mindhiába mondom: Erős várunk...
Hasztalan ez a vacogó alázat,
A végtelenbe hasztalan kiáltunk!

Féltem. Vert-kutyaképpen, nyomorultan.
Pedig, mint erdőn rőzsevívó vén:
A halált hányszor, hányszor hívtam én!
Hányszor öltem meg magam gondolatban –
De most, hogy eljött hirtelen, hivatlan,
De most, hogy ilyen közel jött hivatlan,
Rettenve kértem: ne tégy egyebet:
Segíts, segíts tolni a napokat,
Cipelni a rőzsét, az életet.
Ó, rőzse: teher, melynek célja nincs,
Ó, rőzse: élet, az én életem!
Nem tudok könnyíteni magamon
S nem tudok könnyíteni népemen!
Betegem senyvednek és gúzsba kötve
Lelkem önzetlen mozdulatai –
Pedig be szerettelek volna, rőzse: élet,
Boldog áldozatként meggyújtani.
De kezem béna és néma az ajkam,

**És nem tud senki segíteni rajtam
S nem tudok segíteni magamon
S nem tudok segíteni népemen.
Miért hát ez az örült félelem?
És féltem mégis. Önzőn, nyomorultan**
Az enyémet, amelynek célja kétes,
Bénák legkisebb mozdulatai:
Sehogy se tudom a nyomorú rőzsét
Boldog mozdulattal meggyújtani!
Csontomban is megszáradt a velő.
Mért vagyok hát gyáván esedező?
Féltem. Méltóság nélkül, nyomorultan
Kapkodtam minden szalmaszál után,
Kapkodtam hit és bölcsesség hiján.
Mitől féltem? Meg tudnám mondani?
Talán csak az utolsó gyötrelemtől:
Torz lobbanásától a gyertyalángnak?
Talán, hogy számadoltat Valaki –:
Őre túlvilág titkos kapujának?
Talán attól, hogy a penész virít,
Talán, hogy gonosz álarc a halál,
Talán, hogy látszat halál és koporsó
S testem érzi még a sír férgeit?
Talán, hogy a szenvedés végtelen?
Féltem – nem voltam más, mint félelem.
Féltem – nem voltam más, csak félelem.

Pedig mily egyszerű lett volna hittel
Roskadni le a keresztfa tövébe –
Leborulni a keresztfa tövébe –
Vagy bölcsességgel, mint a római,
Folyatni vérem langy fürdő ölébe.
A csillagokra gondolni s az égre,
Vagy a langyos, békés örök sötétre.
Szólni, mint hős testvérem az Igében,
Holtig verselő fiatal halott:
Mindegy. Legyen a Te akaratod.
Vagy szólni önmagamnak: költő voltál
S a test vágját-kínját mindig utáltad –
Mostan hát leveted a ronda testet
És leteszed, mint este a ruhádat.

*Ami belőled fény volt: körbe jár itt
Testtelenül, gyönyörű-szabadon –
Fényként lépsz be fehér leányszobába,
S fényként égsz férfi-munkaasztalon.
Az, hogy te mindezt tudni nem fogod már,
Nem érinti fényből szőtt képedet.
Zenghetsz nagy győzedelmi éneket.
Az apostollal zengedezhetsz bízvást:
Bizony a halál nyereség nekem.*

*Zengedezhettem volna – mégis féltem.
Nem voltam semmi más, csak félelem.*

A végső változat első, 66 soros részében a soralapú 41/25 arányú pozitív aranymet-szés szintjén négy sor foglalja össze a lírai én válságos lelkiállapotáról szóló vallomását: *Féltem. Vert-kutyaképpen, nyomorultan. / Pedig, mint erdön rőzsevívő vén: / A halált hányszor, hányszor hívtam én! / Hányszor öltem meg magam gondolatban.*

Az első részt egy rövidebb, magyarázó-értelmező rész követi, amelynek 24 soros terjedelme az előző nagyobb egység 25 soros kisebbik részének a terjedelmével csaknem szám szerint egyezik.

A vers hangulata akár alliterációinak hálójából is kibontható: *Rajtam révedez – Hallgattam hajnalban – Sívó homokjára a Semminek – Ráz a rémület – mindhiába mondom – túlvilág titkos kapujának – Holtig verselő fiatal halott.*

A szerkezet építésében azonban sokkal nyilvánvalóbb a versen végigvonuló szó- és szókapcsolat-ismétlések szerepe: *Annyi nehéz, fojtószagú tavasz, / Annyi örömtelen ta-vasz nyomán; Eljött ez is. És eljöttek vele, / Vele jöttek; ...az ítéletet láttam... / Láttam: rohamléptekkel jó halálom; ...s hiába, / Hiába... / Hiába...; ... ne hagyjatok! / Még ne hagyjatok, ne hagyjatok menni; Tartozom nektek – tartozom magamnak / S az Istennek is tartozom; Hasztalan ez a vacogó alázat, / A végtelenbe hasztalan kiáltunk; Féltem... / Féltem... / Mitől féltem?... / Féltem... / ...mégis féltem; ... Vert-kutyaképpen, nyomorultan / ...Méltóság nélkül, nyomorultan; Segíts, segíts tolni a napokat; Kapkodtam minden szal-maszál után, / Kapkodtam; Talán csak... / Talán, hogy... / Talán attól... / Talán, hogy... / Talán, hogy...; Szólni, mint hős testvérem az Igében... / Vagy szólni önmagamnak; Fényként lépsz be... / S fényként égsz...*

A szerkezet legfontosabb elemeit a 41/25 arányú aranymetszés szintjén elhelyezke-dő, fentebb már idézett ismétlésben – *A halált hányszor, hányszor hívtam én!* –, va-lamint a terjedelmesebb, 66 soros részt záró és a vers végén variációsan visszatérő sorban – *... nem voltam más, csak félelem* → *Nem voltam semmi más, csak félelem* – je-lölhetjük meg.

A költemény szöveggköziségének gazdagsága az ismétlések szövevényes hálójánál is több figyelmet érdemel. A verscím, a költemény mottója és egy tipográfiaailag kiemelt

parafrázis a versnek csaknem a legvégén a Reményik költészetére olyannyira jellemző bibliai ihletettségre utal. A verscím (*Circumdedeunt...* 'körülvettek') forrása a 116. zsoltár 3. verse: „Körülvettek engem a halál kötelei, és a pokol szorongattatásai támadtak meg engem”. A mottó – „Óh, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből?” – Pál apostolnak a rómaiakhoz (7,24), a parafrazeált sor a filippiekhez (1,21) írott leveléből való: „Mert nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség” → *Bizony a halál nyereség nekem*. Utal a költemény a Luther feldolgozta 46. zsoltár magyar fordításának kezdő szavaira: „Erős várunk...”, Henryk Sienkiewicz *Quo vadis?* című (magyarul 1921 és 1932 között több mint tíz kiadásban megjelent) regényének a hőse, Petronius Arbitere – bölcsességgel, mint a római / *Folyatni vérem langy fürdő ölbe* –, áttételesen/áthallásosan Kós Károly Budai Nagy Antal (1936) című színjátékából a kolozsmonostori apát szavaira – „Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára” → *Ami belőled fény volt: körbejár itt / Testtelenül* –, s talán Vörösmarty Fogytán van napod... kezdetű töredékére is: „Véred megsűrűdött, / Agyvelőd kiapadt” → *Csontomban is megszáradt a velő*.

Nem meglepő, hogy a költemény több részlete többé-kevésbé nyilvánvalóan kapcsolható Dsida Jenő verseihez.

„Éjsötét a kert... a szívem beteg [...] / Egy kevés idő és nem láttok engem” (Dsida: *Evangélium*) → *A szívem beteg [...]* / *Láttam: rohamléptekkel jó halálom; „a kékfalú menny aranyajtaja megpárnázva, betéve, / Hiába vonítanak az emberek is vagy húszezer éve”* (Dsida: *Éhes a kutyám*) → *Hasztalan ez a vacogó alázat. / A végtelenbe hasztalan kiáltunk; „Most fellobban a ritka rőzse, benne ég minden lángok őse [...] / Nézzétek, ő nézzetek rája: huszonöt rőzseshál csodája”* (Dsida: 25) → *Sehogy se tudom a nyomorú rőzsét / Boldog mozdulattal meggyújtani; „Ruháimat már szálig levettem [...] / És hirtelen és furcsán ráijedtem [...] / jaj, elvesztettem minden szál ruhámat, önmagam / és védő ingemet”* (Dsida: *Hálóing nélkül*) → *Mostan hát leveted a ronda testet / És leteszed, mint este a ruhádat*.

A *Circumdedeunt...* első változatából kihagyott sorok Dsida nagy ívű rapszodiájának, a *Psalmus Hungaricus*nak a refrénstrófáit idézhetik emlékezetünkbe: „*Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen izzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Húnyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárhozott, te drága!*” → *De kezem béna és néma az ajkam, / És nem tud senki segíteni rajtam / S nem tudok segíteni magamon / S nem tudok segíteni népemem*.

Anélkül, hogy a nevét leírná, kései verseinek egyikét, *Az utolsó Miatyánkot* idézve Reményik félreérthetetlenül utal az ifjan elhunyt Dsida Jenőre: *Pedig mily egyszerű lett volna [...] / Szólni, mint hős testvérem az Igében, / Holtig verselő fiatal halott: / Mindegy. Legyen a Te akaratod*.

A verszáró rövidebb rész soralapú negatív arany metszésének (9/15) a szintjén elhelyezkedő utalás – *Mindegy. Legyen a Te akaratod* –, sajátos módon, nem a kétségek elmélyülését, hanem a bizonyosságban való megnyugvást és a költői kiteljesedésben való bizalom erősödését sugallja.

Jegyzetek

- ¹ Bodnár Ildikó, Költők kézfogása. In: Gréczi-Zsoldos Enikő szerk.: *Versében él... Mózes Huba köszöntése 70. születésnapján*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2011. 34.
- ² Imre Mária, /Jegyzet Reményik Sándor *Circumdederunt...* című verséhez/. *Diakónia*, V. (1983), 1./18.
- ³ Hantz Lám Irén szerk.: *Lám Béla levelezése Áprily Lajossal, Mannsberg Arvéddal, Olosz Lajossal és Reményik Sándorral*. Stúdium, Kolozsvár, 2005. 113.
- ⁴ Mózes Huba: Hős testvérem az Igében. Reményik Sándor Dsida Jenőről. In: Kabán Annamária – Mózes Huba, *Textus és intertextus. Szövegek világa a Dsida Jenő-i szövegvilágban*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009. 69.

Reményik Sándor költői búcsúja

Az 1941. október 24-én (alig ötvenegy évesen) eltávozott Reményik Sándor utolsó (hátrahagyott) verseinek gyűjteménye, az *Egészen* című kötet 1942-ben látott napvilágot az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában. Olyan verseskönyvről beszélek, amely tulajdonképpen átfogja a költő közel két és fél évtizedes pályáját, minthogy a lapjain olvasható első írások alatt az 1918-as évszám, a második és a harmadik ciklus, azaz a *Hírt viszek*, valamint az *Egészen* című fejezetekben található összesen negyvenkilenc vers alatt pedig 1938-1939 és 1940-1941-es dátumok szerepelnek. A *Hírt viszek* című fejezet a Felvidék déli peremének, majd Kárpátaljának a visszatérését, az *Egészen* című fejezet pedig Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolását, ennek tapasztalatait és a nyomukban született megfontolásokat: az örömet és az aggodalmakat fejezi ki. Mindehhez még hozzá kell tennünk azt, hogy a magyar társadalom, amely mindig is sérelmezte a valóban súlyosan igazságtalan trianoni döntéseket, a történelmi igazság részleges érvényesüléseként üdvözölte a bécsi döntőbírósi határozatokat. A trianoni döntések elutasításában a magyarság egységesnek bizonyult, a máskülönben egymás ellen küzdő baloldal és jobboldal véleménye ebben alig tért el egymástól.

Az 1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palotában hozott (német és olasz) döntőbírósi határozat nem született könnyen, a magyar kormány október elején hangot adott követeléseinek, és a „levegőben” már ott volt a területi revízió lehetősége, ebben a lehetőségben reménykedtek Reményik Sándor versei is. Az október 6-án (tehát néhány nappal a magyar követelések benyújtása előtt) írott *Hírt viszek* című költemény ennek a reménykedésnek ad hangot: „Meggyógyulni látok mindeneket / És feltámadni a halottakat. / A szabadság e fejedelmi őszben / Egyszer végre vértelenül virít, / S szegény magyaroknak mindenfelé / Az evangélium hirdettetik.” Az október 23-án keltezett *A torz-született* című vers a csehszlovák (és majd közel két esztendő múlva román) részről felvetett „lakosságcsere” irányuló javaslat ellen tiltakozik. Ezek a javaslatok ugyanis teljes mértékben igazságtalanok és ésszerűtlenek voltak, tulajdonképpen azt szolgálták volna, hogy az érintett két állam területi veszteségek nélkül szabaduljon meg magyar lakosaitól. Ráadásul a több mint másfél milliós romániai és a közel egymilliós csehszlovákiai magyarsággal szemben Magyarországon vagy százezer szlovák és vagy tizenötezer román élt. A „lakosságcsere” irányuló elképzelés következképp egyszerűen megtevesztő manipuláció lehetett. Az ebben az időben írott *Vissza ne élj!* című költemény ezzel szemben a Felvidék visszacsatolása ügyében felkorbácsolt nacionalista indulatok veszedelmes voltára figyelmeztet: „Ha ajkaidon majd újra zeng a Himnusz, / S a Zászlót ismét Te veszed kezvedbe: / Zászlóval és Himnusszal halkan élj, / S vissza ne élj vele! / A Himnuszt mély, szemérmes áhítattal / Zsolozsmázd – szinte hangfogóval csak, / S a zászlót úgy illesd nyilvánosan, /

Mintha volna árva kicsi szalag, / Színháromság, titokban bujdosó – / Fiókok rejtékén rejtőzködő / Pókhálós kincs – a győztes lobogó. / S esküdj, hogy Te nem leszel az soha, / Aki mások ősi javára tör.”

Végül a november 2-án, közvetlenül a bécsi döntőbírósaági határozat meghozatala után írott *Megértük* című vers a nemzet vágyainak részleges beteljesülését köszönti. Ugyanakkor hangot ad az afölött érzett fájdalomnak, hogy a történelmi jóvátétel csak részleges lehetett, és a „48-as törvény városa” (vagyis Pozsony), a „mondhatatlan messzeségbe” tűnő Tatra vagy Zboró hársai idegen országban maradtak. Az is nyugtalanítja, hogy az anyaország és az elszakított magyarság között bizony valamiféle bizalmatlanság érzékelhető. Jól tudjuk, hogy a demokratikus szellemben tevékenykedő felvidéki magyar közélet és értelmiség bizonyos elégedetlenséggel vette tudomásul a központi kormányzat berendezkedésének következményeit. Például azt, hogy a felvidéki magyarság két évtizeden át önzetlenül munkálkodó vezetői helyett az anyaországból odatóduló politikai törtézők kerültek vezető pozíciókba. Ennek a fájdalomnak és tapasztalatnak a következtében ellenpontozza a három alkalommal is megismételt „Megértük” örömét a vers néhány meditatív záró sora: „Hálásnak kéne lennünk, Istenem, / Neked, a Hihetetlenért! / Bocsásd meg, ha most nem tudjuk lerázni / Fejünk bús ezüstjét, a méla dért. / Csak nézik egymást a Lélek s a Táj, / Amint a film visszafelé pereg. / Két magyar arc egymás szemébe mélyed / S mi tagadás: kissé idegenek.”

A harmincnyolcas esztendő szinte váratlanul felélénkülő költői ihlete (mint említettem, ebben az esztendőben tizenhárom vers született, ezek is mind október és november folyamán!) a Felvidék déli peremének visszacsatolását, vagyis a trianoni igazságtalanság részleges jóvátételének élményét követte. Ez az élmény mindazonáltal mindinkább elsötétedett amiatt, hogy Erdély esetében még közel két esztendőn át késlekedett az igazságtétel. Reményik Sándor szorongó szívvel vetett számot azzal, hogy az erdélyi magyarság mindinkább ki van szolgáltatva a nagyromán államhatalom kisebbségellenes intézkedéseinek, minthogy a bukaresti kormány a trianoni rendszer első megrendülésére az elnyomó intézkedések fokozásával válaszolt. *Azoknak, kikhez nem jött el az ország, Megszállottan s szétdaraboltan, A munkácsi temető éneke, Rögek hálaadása és Kettétört mondat* (az első négy vers 1938 novemberéből, az utolsó négy esztendővel későbből) című versei továbbra is az erdélyi magyar fájdalomtól kapják sötét színeiket. A költő úgy érzi, hogy szűkebb hazája kimaradt a történelem igazságosító eseményei közül, az igazságtevés mindegyre késik, következképp nem lehetséges más szellemi stratégia, mint amelyet ő mindig is képviselt, azaz az állandó önvizsgálat, a belső erőgyűjtés, az erkölcsi megigazulás és a mélyen átélt vallásosság. Ezt a meggyőződését fejezi ki hűséges barátjának, Imre Lajosnak ajánlott *Magunkba le* című költeményében:

*Vedd a lámpát, magunkba térünk –
Nagy a vétünk: az emberségünk.*

[...]

*Nyáj-néppé nem akarunk lenni.
Iszonyú mélyre kell hát menni.*

*Idegenné nem tudunk válni, –
Hát minden tárnát fel kell tární,*

*Ahol még érc van: emberi s magyar,
Hová le nem hat semmi zivatar.*

[...]

*Ahol már csak a Lélek lelkesít –
Megyünk, meg nem állunk az Istenig.*

A történelem azonban ismét közbeszólt, igaz, csak néhány esztendőre hozva el az igazságtétel engesztelő élményét. 1940. augusztus 30-án a bécsi Belvedere-palotában ismét döntőbíróvási ítéletre került sor, ezúttal Erdély megosztásával és az erdélyi magyarság nagy részének visszatérésével. Reményik Sándor ekkor már súlyos beteg, egy budapesti szanatóriumban értesül a történelmi fordulatról, hamarosan hazatér Kolozsvárra, és természetesen ő is számot vet a visszacsatolás következményeivel. *Családi kör 1940* című versében mintegy az ugyancsak hazatérő régi költőbarát-hoz: Áprily Lajoshoz és családjához fordulva ad hangot erkölcsi meggyőződésének: „Ott van az otthon, ahol van a béke.” A költő természetesen boldog örömmel vette tudomásul, hogy Erdély egy része és benne szülővárosa, Kolozsvár, visszatért a magyar állam közösségébe, ezt az örömet ugyanakkor sötét sejtelmek és félelmek ellentéppontozzák, a mindinkább erőtlenné váló test, a betegséggel küzdő szív panaszai mellett közéleti-történelmi szorongatások is. *Verbum caro factum est* című versében (ennek a versnek a címe a kolozsvári Református Teológia szószéke feletti felirat) azoknak a magyar városoknak és közösségeknek a sorsára gondol, amelyek az új határ túlsó oldalán maradtak: „Uram, engedd, hogy gondoljunk reájuk [...] / S ne engedd, hogy elbizzuk magunkat / Sem fegyverben, sem észben, sem erőben, / Sem akaratban, sem csalfa időben...”

A dél-erdélyi magyarság vigasztalan helyzete ekkoriban különösen gyakran foglalkoztatja a költőt, ahogy különben más erdélyi írókat is (például Jékely Zoltánra, Szemlér Ferencre, Endre Károlyra, Kacsó Sándorra és másokra gondolok, ez utóbbi három író a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyben élt, és közvetlenül ki volt szolgáltatva a bukaresti kormányzat kisebbségi intézkedéseinek). Reményik Sándor *Ott túl...* című, 1941. január 26-án keltezett versében beszél arról, hogy őt, az immár szabad magyart milyen keserűséggel tölti el a határ túlsó oldalán maradt magyarok

sorsa. Az *Ó, ne vedd vissza még* című, 1941. január 18-i versében pedig a Kolozsvár közvetlen közelében, a Feleki-tetőn húzódó határra gondolva ad hangot fájdalomnak: „Pár lépés csak – és ismét idegenség, / Sötét kényszer és üvöltöző ínség – / Ó, Uram, ez a drága ősi város, / Mint én, sötét hatalmakkal határos, / S úgy nézek végzetemre, mint e szabad város / Tekint holdfényben úszó éjszakákon / (Mintha lidérc ülne a boldogságon) / Maga fölő a Feleki-tetőre, / Maga fölő a fekete-tetőre, / Fekete tetőn idegen szuronyra, / Fekete tetőn ellenséges őrré!”

Reményik Sándor mindig teljes természetességgel tekintette „nemzeti költőnek”, „a nemzet költőjének” magát. Ez az önként vállalt szerepe készítette arra, hogy szigorú kritikával ítélje meg a magyar közéletet, az erdélyi magyar közéletet is, és számot vessen azokkal a társadalmi, politikai és erkölcsi anomáliákkal, amelyeket a visszacsatolt Erdély életében talált, tapasztalván, hogy Erdélyben is megjelennek a pártoskodásnak, a karrierizmusnak, az önzésnek és a harácsolásnak azok a tünetei, amelyeket a kisebbségi sorsban kialakult szolidaritás és erkölcsi normarendszer, legalábbis a magyarországi viszonyokhoz képest, kevésbé engedett érvényesülni. Mindez illeszkedett az erdélyi magyar irodalom, az idősebb nemzedéket képviselő Erdélyi Helikon és a fiatalabbakat táborba gyűjtő Termés íróinak közérzetéhez és bírálatához, mint-hogy ezek az írók, közöttük Kós Károly, Tamási Áron, Áprily Lajos, Szabédi László és Jékely Zoltán nem egy alkalommal utasították el azt a közéleti magatartást és morált, amelyet főként az anyaországból áttelepült tisztviselők és üzletemberek részéről tapasztaltak.

Reményik Sándor és íróársai ezért fontosnak érezték, hogy minden adandó alkalommal figyelmeztessenek azokra az erkölcsi kötelességekre, amelyek korábban megszabták a kisebbségi magyar társadalom gondolkodását. A marosvécsi Helikon írói 1942-es *Az írói közösség nyilatkozata* című közös állásfoglalásukban például szükségesnek tartották leszögezni, hogy „a kölcsönös felelősségtudat a nemzeti társadalomnak pótolhatatlan megtartó ereje, mely nélkül kritikus időkben erőtlenül hull szét a társadalom”. Valójában a kisebbségi létben megedződött és erkölcsileg megerősödött erdélyi magyar közösségnek ezeket az eszményeit képviselték Reményik Sándor 1941-ben született költeményei is, így a gróf Bethlen Istvának ajánlott *Eötvös idézője*, a Babits Mihályhoz szóló *Fény-torony*, valamint az *Üres kardhüvely szól* című versei.

A kései versek újra meg újra hangot adnak a költő személyes gyötrődéseinek (*Édes méregtől veszni el, Meghalni mégis egyedül kell, Másnak nem fájni, Halálosan*), valamint azoknak a szorongató félelmeknek, amelyeket a világháború sodró áradatába kényszerült magyarság jövője miatt kellett éreznie, minthogy az erdélyi költő (sok más íróval és értelmiségivel együtt) jól tudta, hogy a magyarság világháborús részvétele a legkevesbé sem szolgálja a nemzet érdekeit, és a visszatért Erdély jövőjét is eleve veszélyezteti (ez a szorongás kap hangot *Bács, kis-község, És mégis klasszikusan* című verseiben). Ezen a remények és szorongások, személyes és közösségi megpróbáltatások nyomán kialakult „lelki panorámán” tekintett szét Reményik Sándor

utolsó nagy költeménye, a tíz részből álló *Korszerűtlen versek* című költői ciklus. Valóban egy élet és egy költői pálya záró darabjaként, amely nem egy részletében méltóképpen illeszkedik abba a szinte antológiát kívánó költői rendbe, amelyet neves magyar költők „utolsó versei” alkotnak. Olyan költői művekre gondolok, mint Balassi Bálint *Ötvenedik zsoltára* („Végtelen irgalmú, ó te nagy hatalmú Isten...”), Vörösmarty Mihály *Fogytán van napod*, Petőfi Sándor *Szörnyű idő*, Arany János *Sejtelem*, Ady Endre *Üdvözet a győzőnek*, Babits Mihály (különben Reményik Sándornak ajánlott!) *Egy verses levélre*, valamint Kosztolányi Dezső *Szeptemberi áhítat* című költeményei. Ezek a versek többnyire nemcsak a költő életének és pályájának záró darabjai, hanem egy történelmi korszak végső summázatai is – akárcsak Reményik Sándor *Korszerűtlen versei*.

Az utolsó versciklus mintegy összefoglalja Reményik Sándor néhány végső esztendejének (és különösen az Erdély egy részének visszatérését követő esztendőnek) a közéleti tapasztalatait, erkölcsi vívódásait, érzelmi hullámveréseit. A verssorozat első, *Nagy áron* című darabja azt a keserűséget fejezi ki, amelyet a költőnek a mindenünnen áradó, olcsó nemzeti szólamok miatt kellett éreznie: „Az »éljen«-ek különösek, / Idegenek – / Az is fáj, ami beteljesedett. / Vagy csak kifáradtam egyszerűen, / S meghajtom jó és rossz előtt / Kábult, kimerült, zúgó, vén fejem. / Korszerűtlen s ma rossz magyar vagyok. / Tudom. / De roppant áron, magyar áron / Megvásároltam én ezt a »jogot«.” A második, *Látlak...* című vers a diktatórikus irányba forduló háborús kormányzást ítéli el: „Egy megkegyült és óriási Spárta. / Ez lesz az új világ!”, a negyedik, *Ki kezdte?* című a felelős nemzeti önismeret általánosan tapasztalható megingását nehezményezi: „Nemzetek közti véres játék: / Ki volt a hibás a dologban? [...] / Magába egyik sem tekint, / Mind magát véli igazabbnak. / S ki önmagával s nemzetével / Vágyna számvetést kezdeni. / Azt mint gyöngét s honárulót / A sok száz »igaz« kiveti.” Az ötödik, *Tusakodás hősi halottakkal* című, a jézusi morál magaslátán próbálja feloldani az embertelen háborús konfliktusokat, a hetedik, az *Egymás mellett soha?* című polemikusan vallomást pedig az „erdélyi kérdést” meghatározó magyar–román etnikai versengést és küzdelmet utasítja el, ezt a verset érdemes részletesebben is idézni, minthogy azóta sem feloldott közösségi traumákra világít rá:

*Hát így kell mindig lennie:
Föliül az egyik, s a másik alul?
Hatalmi kérdés emberek között,
S a hatalomban egyik elvadul?
Mindig csak elnyomott és elnyomó,
Kis különbség a módszerek között
És árnyalatok kockaforduláskor,
S meztelen önzés mindenenek mögött?
Egyéni önzés s családi önzés,
És ezerféle színű nemzeti –*

*Hát nem lehet e korhadó világot
Testvér-színekkel ékesíteni?
A kocka fordul és aki alul volt:
Hegylábánál: hegytetőre kerül,
S amit magának nem kívánt, a mással
Folytatja, vagyis hogy kezdi elül.
Hát így kell mindig lennie:
Az egyik alul s a másik felül?
Ölni, vagy halni: ez a nagy parancs:
És szép egymás-mellettség soha?*

Ebből a költeményből is kitetszik, hogy Reményik Sándornak egészen más elképzelései voltak az „erdélyi kérdés” megoldásáról, mint a „nagyromán” vagy a „nagy magyar” nacionalizmus hirdetőinek, ezek az elképzelések nyilvánvalóan arra az erdélyi népek között megbékélést és szolidaritást létrehozni kívánó eszmekörre épültek, amelyet a húszas évek „erdélyi gondolata”, transzszilván ideológiája alakított ki. Mint ahogy a nyolcadik, *Mi a magyar?* című vers is a transzszilvanisták „nemzeti liberalizmusának” (Széchenyi István gondolataira utaló) eszméit szólaltatja meg. A kilencedik, *Sóhaj a mindenségért* című költemény a háború poklában is érvényesítendő keresztény társadalmi morálra, azaz a felebaráti szeretet krisztusi törvényére figyelmeztet, végül a tizedik, *Béke* című vers arról az engesztelő élményről beszél, amelyet a költő él át, midőn szembefordulva az elvadult társadalommal és történelemmel, számot adhat eszméiről és eszményeiről: „Valami furcsa összehangolódás, / Valami ritka rend – / Széthúzó erők erős egyensúlya, / Mély belső bizonyosság idebent – / Bizonyosság arról, hogy élni jó, / Szenvedni elkerülhetetlen, / Szeretni tisztán: megistenülés, / meghalni szép – / S a Kifejezést meglegelni mindezekhez, / Megtalálni a felséges Igét: / Az Igét mindezekhez: / A Béke ez.”

Valójában ezzel az akkor „korszerűtlennek” tetsző, mindazonáltal mindig is időszzerű személyes műhelyvallomással zárult Reményik Sándor költői pályája. Igazolva azt az írói konfessziót, amelyet Tamási Áron fogalmazott meg 1942. április 26-án a kolozsvári magyar egyetem hallgatói előtt: „Akik közelről ismerték őt, és szellemében, mint valami éles és tiszta levegőben, gyakran időztek: azok bizonyára valahányan érezték, amit én sokszor éreztem. A sors valóságos jelenlétét, nyugtalanító vagy felemelő módon, de mindig ingatagság nélkül, szigorúan. Vagy az ő szelleméhez méltóbb szavakkal: az Isten kezének rendezését, szinte látható módon. Ezt éreztem én mindenben, ami vele és körülötte történt.” Igen, Reményik Sándor mindig „Isten kezének rendezésére” figyelt: mint az erdélyi magyarság szószólója, bátran szállott szembe a történelem gonosz eseményeivel, és mint spirituális keresztény költő, engesztelő bölcsességgel tudott végigtekinteni a történelem fölött. Mindebben a jelen – ideológiai, politikai és személyi ellentétektől szaggatott – magyarsága számára is megfontolásra érdemes tanítást, követendő példát adott.

Függelék

A konferenciáról és kiadványáról

A Reményik Sándor és költőtársai munkásságát méltató emlékkonferenciára az életében Baumgarten-díjjal és Corvin-lánccal kitüntetett, halála után sokáig mellőzött költő születése 125. évfordulója alkalmával, az MTA Miskolci Területi Bizottsága, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az Észak-magyarországi Irodalmi Kör és a Dsida Akadémia közös szervezésében, 2015. május 28-án, az MTA Miskolci Területi Bizottságának székházában, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával került sor. A rendezvényen Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés alelnöke, a konferencia fővédnöke, Roósz András, az MTA Miskolci Területi Bizottságának elnöke, a konferencia házigazdája és Mózes Huba, a konferenciát kezdeményező Észak-magyarországi Irodalmi Kör elnöke köszöntő szavait követően Imre László (Debrecen), Kántor Lajos (Kolozsvár), Pomogáts Béla (Budapest), Lezsák Sándor (Lakitelek), Márkus Béla (Debrecen), Mózes Huba (Miskolc), Amedeo Di Francesco (Nápoly), Lisztóczy László (Eger) és Kabán Annamária (Miskolc) előadása hangzott el. A Dsida Akadémia és az Észak-magyarországi Irodalmi Kör a konferencia keretében nyújtotta át 2015. évi díszokleveleit.

A kiadvány, a szerzők nevének betűrendjében, azokat az előadásokat tartalmazza, amelyeknek a konferencián elhangzott szövegét a kötet szerkesztői írott változatban is kézhez kapták.

A Dsida Akadémia és az Észak-magyarországi Irodalmi Kör díszoklevelei (2013–2015)

A Lévy József Közművelődési Egyesület közreműködésével 2011 novemberében alapított Észak-magyarországi Irodalmi Kör 2013. május 4-én, az MTA Miskolci Területi Bizottságával közös Dsida Jenő Emlékkonferenciáján jelentette be a Dsida Akadémia megalakulását, amely az önazonosság- és az összetartozás-tudat ápolásának a jegyében évről évre díszoklevéllel tünteti ki a Dsida-életmű népszerűsítésében, illetve a kortárs magyar líra gazdagításában figyelemre méltó szerepet játszó személyiségeket.

A Dsida Akadémia működésének első három évében az alábbiaknak ítélte oda díszoklevelet:

2013-ban

LÁNG GUSZTÁV-nak és URBÁN LÁSZLÓ-nak a minden korábbinál gazdagabb Dsida-versgyűjtemény összeállításáért;

SZOKOLAY SÁNDOR-nak Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című költeményének részleteire komponált *Magyar Zsoltára*ért.

2014-ben

(a 90 éve alapított Erdélyi Szépmíves Céhre emlékező konferencián)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC-nek a magyar költői formanyelv hagyományokból táplálkozó folyamatos megújításáért, Dsida Jenő emlékét idéző mívész ciklusáért;

MAKKAI ÁDÁM-nak Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című költeményének angol fordításáért, a magyar líra világirodalmi rangú közvetítésében vállalt szerepéért.

2015-ben

(a 125 éve született Reményik Sándor és költőtársai emlékét idéző konferencián)

MARKÓ BÉLÁ-nak a szonettforma költői anyanyelv-ként történő artikulálásáért, lényegi összefüggéseket feltáró Dsida-portréjáért;

VINCZE FERENC-nek a Dsida-életmű befogadástörténetének monografikus feldolgozásáért.

A Dsida Akadémiával egyidejűleg az Észak-magyarországi Irodalmi Kör az alábbiaknak ítélte oda díszoklevelet:

2014-ben

AMEDEO DI FRANCESCO-nak a kora újkori és legújabb kori magyar irodalom tengeren inneni és túli megismertetésében vállalt szerepéért;

POMOGÁTS BÉLÁ-nak a határokon átívelő magyar irodalom sokféleségét egy-
ségben látó és láttató irodalomtörténeti munkásságáért.

2015-ben

GÖMÖRI GYÖRGY-nek a Dsida-kutatásban, a magyar költészet angol nyelvű
népszerűsítésében és az angol–magyar irodalmi kapcsolatok feltárásában vállalt sze-
repéért;

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ-nak az irodalmi műveltség elmélyítését, Dsida Jenő köl-
tészetének népszerűsítését szolgáló több évtizedes munkásságáért.